

KIRIM'DAKİ KARAYLAR VE ÇUFUT-KALE

Yazan: Hacı Seraya Han Şapşal *

Çevirenler ve Aktaranlar: Reshîde GÖZDAŞ **- Emine ATMACA ***

ÖZET

Arâmî-Ibrânî dilinde "kutsal yazıyı okuyanlar" anlamında "kara- (K-R-A)" kelimesinden türetilmiş Karâilik, zamanla bir Türk boyunun adı olmuştur. Karaylar, Museviliğin sadece Tevrat'ı/Tora'yı kabul eden Karâî mezhebine mensup bir Türk boyudur.

Karayların etnik kimliği, tarihi, mezhebi ve dili konusunda geçmişten bugüne değin yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalardan ilki hiç şüphesiz Kırım Karaylarının dördüncü hazanı Hacı Seraya Han Şapşal'a (1873-1961) aittir. Şapşal, St. Petersburg Üniversitesi'nin Oryantâl Çalışmalar Fakültesi'nde henüz bir öğrenciyken 1896 yılında 30 sayfalık "Karaimi i Çufut (Çuft) Kale v Kırımı (Kırım'da Karaylar ve Çufut-Kale)" adlı bir broşür/çalışma kaleme almıştır. İki ana bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde/ilk 11 sayfasında "Karayların Kırım'da ortaya çıkışları, kökenleri, ilk yerleşim yerleri, Karâî mezhebi, Karâî mezhebinin diğer Yahudi mezhebiden yani Rabbanistlerden/Talmudistlerden farklılıkları, Ruhaniler, Karaylarının kabile kökeni hakkında" konuları ele alınmıştır. İkinci bölümünde/son 17 sayfasında ise "Çufut-Kale'nin yerleşim yeri, kalenin etrafında görülecek yerler, kale surları, kapısı, mabetler, türbe, yeraltı zindanı, "kiyiklik", Bünyamin Aga'nın evi, Kırım'ın Rus İmparatorluğu'na ilhakından önce Çufut-Kale'deki Karayların meslekleri ve yaşamları, 1783'ten bu yana Çufut-Kale'nin kaderi, Çufut-Kale'yi ziyaret eden çarlık mensuplarının listesi, İyosafat Vadisi Karayların eski mezarlığı, restorasyon, Hazanın Çar III. Aleksandr'a sunduğu konuşma metni" konuları sırasıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Devleti, Karay Türkleri, Karâî inancı, Hacı Seraya Han Şapşal, Çufut-Kale

THE KARAITES AND CHUFUT-KALE IN THE CRIMEA

ABSTRACT

Karâilik, derived from the word "kara- (K-R-A)" meaning "those who read the holy scripture" in the Aramaic-Ibrânî language, became the name of a Turkish tribe over time. The Karaites are a Turkish tribe belonging to the Karaite sect of Judaism, which accepts only the Torah/Torah.

Many studies on the ethnic identity, history, sect and language of the Karaites have been and continue to be conducted by local and foreign researchers. The first of these studies undoubtedly belongs to Haji Seraya Khan Shapshal (1873-1961), the fourth Khazan of the Crimean Karaites. While still a student at the Faculty of Oriental Studies of St. Petersburg University in 1896, Shapshal wrote a 30-page pamphlet/study titled "Karaites and Chufut-Kale in Crimea". In the first part / first 11 pages of this study, which consists of two main parts, the following topics are discussed: "The emergence of the Karaites in Crimea, their origins, their first settlements, the Karaite sect, the differences of the Karaite sect from other Jewish sects, i.e. Rabbanists / Talmudists, Spiritualists, the tribal origin of the Karaites". In the second part/last 17 pages, "The settlement of Chufut-Kale, the places to see around the castle, the castle walls, the gate, the shrines, the tomb, the underground dungeon, the "kiyiklik", the house of Benjamin Aga, The occupation and life of the Karaites in Chufut-Kale before the annexation of Crimea to the Russian Empire, the fate of Chufut-Kale since 1783, the list of tsarist officials who visited Chufut-Kale, the old cemetery of the Karaites in the Iyosafat Valley, its restoration, the text of the Khazan's speech to Tsar Alexander III. The text of the speech presented by Hazan to Tsar Alexander III" are discussed in order.

Keywords: Khazar State, Karaite Turks, Karaite faith, Haji Seraya Khan Shapshal, Chufut-Kale

* Kırım Karay Türklerinin millî ve ruhani lideri.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, reshidedozdas@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9669-901X

*** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya/Türkiye, eatmaca@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8070-124X

Giriş¹

Bahçesaray yakınlarındaki ünlü bir mağara ve kale kent olan Çufut-Kale'yi her yıl on binlerce kişi ziyaret etmektedir. Erişilemeyen kayalıklar ve kale duvarları, tapınaklar ve mağaralar, şehrin asırlık tarihi boyunca tekerleklerle oyulmuş, katı kireçtaşından derin yol izleri oldukça etkileyicidir. Şehir artık ölüdür. Sakinleri geçtiğimiz yüzyılda (19. yüzyılda) burayı terk etmiştir. Gri kalıntılara bakıldığında, geçtiğimiz yüzyılın (19. yüzyılda) ortalarında bile artık küçük bir Türk halkı olan Kırım'ın yerlileri olan Karayların yaşamını burada sürdürdüğünü, ağarmış/grileşmiş kalıntılara bakınca, geçtiğimiz yüzyılın (19. yüzyılın) ortalarında burada yaşamın olduğunu ve başlangıçta Kırım'ın yerlileri olan ve şimdi küçük bir Türk halkı olan Karayların hayatını bu topraklarda geçirdiğini hayal etmek zordur. Şehir, kenasa tapınakları ve bitişikteki asırlık mezarlık -Kırım Karaylarının ulusal türbeleri- ile bir kaledir. Soy yuvasının eski adları Kırk-Yer, Kale, Çufut-Kale'dir.

Popüler ve bazen "bilimsel" edebiyatta ve tur rehberlerinin hikayelerinde Karaylar hakkında çoğunlukla çarpıtılmış, hatta sadece fantastik bilgilere sıklıkla yer verildiği görülür. Bu konuda ortalama bir okuyucunun kullanabileceği çok az güvenilir bilgi/ler vardır. Yetenekli Karay yazarlarının eserleri çoktandır bibliyografik olarak nadir eserler olarak kabul edilir. Geçtiğimiz yüzyılın en önemli yayımlarından biri, ataları Kale'de yaşayan ve babası 1846'da orayı terk eden S. Şapşal'ın okuyucuların dikkatine sunduğu çalışmasıdır. Aradan neredeyse yüz yıl geçti. Çalışmanın ilk baskısı olmasına rağmen eser günümüzde de önemini kaybetmemiştir. Bugüne kadar bilim Karayların dili, antropolojik ve diğer özellikleri hakkında ilginç ek veriler elde etmiştir. Yeniden yayımlanan çalışmaya ilaveler yapılmıştır. Okuyucu/lar, S. Şapşal'ın 1950'lerde yazdığı çalışmadan bir alıntıyla tanışacaktır. Kısa kaynak listesinde yeni bilimsel yayımlara atıflar bulacaktır. Biyografik bir not ve bir portre, çalışmanın yazarı Karay halkının şanlı bir oğlu ve seçkin bir Türk âlimi olan Hacı Seraya Han Şapşal'ı anlatacaktır.

Çalışmanın yeniden yayımlanması, Kırım Bakanlar Kurulu'nun Karay kültürünün korunması ve canlandırılması konusundaki kararının uygulanması kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kitap, bölgemizdeki halkların anıtları, tarihî ve kültürüyle ve tabii ki yarımada 800'den biraz fazla kişinin kaldığı Karaylarla ilgilenen Kırım sakinleri ve misafirlerine yöneliktir.

Bu yayının hazırlanmasına İ. B. Dubinskiy, S. H. Kambur, A. V. Kiskaçi, Yu. B. Kogen, S. I. Kuşul, V. N. Lebedev katkıda bulunmuştur. S. Şapşal hakkında biyografik bir not Yu. A. Polkanov ve S. M. Kalf-Kalif tarafından yazılmıştır.

Önsöz²

Avrupa Rusya'nın hiçbir eyaletinin Tavrida eyaleti kadar eski bir tarihi yoktur. Hiçbir il, topraklarında bu kadar çok halkın göç hareketine şahit olmamıştır. Dahası, her bir halk kendinden sonra burada kaldığına dair bariz anıtlar bırakmıştır. Birçoğu, bu bölgede bin yıllar boyunca meydana gelen sayısız karışıklığa/dönüşümlere rağmen varlığını sürdürebilmiştir. Tüm ülkelerden bilim adamları çalışmalarını bu bölgenin tarihini incelemeye adanmış, birçok şehrin başkent müzeleri, bu bölgede keşfedilen eski eserlere sahip olmaktan gurur duymuş, ünlü şairler tarihinin çeşitli bölümlerinden ve doğasının güzelliklerinden ilham almış, şanlı ressamlar resimlerinde bu olayları ve bu doğayı yeniden resmetmişlerdir. Bu bölgenin anlamı

¹ Giriş, Yu. A. Polkanov tarafından yazılmıştır.

² Önsöz, Hacı Seraya Han Şapşal tarafından yazılmıştır.

ve cazibesi budur. Tarihî olaylar açısından o kadar zengindir ki hepsinin basit bir kronolojik sıralaması bile çok fazla zaman ve alan gerektirir³.

Böylece Tavrida'dan geçen halkların her biri, kendileri hakkında kaldıkları yerde bariz anıtlar bırakmışlardır. Bu anıtlardan biri, eski çağlardan beri Karaylar için bir sığınak görevi gören eski Kırk-Yer Kalesi'dir (daha sonra Çufut-Kale). Karaylar, az sayıda olmaları nedeniyle şu anda çok az bilinmesine rağmen yine de tarihsel geçmişlerinin derinlemesine incelenmesine değer bir halktır.

Karayların kabile kökeni meselesi bu kadar çelişkili fikir ve düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olan bir konu olup kesin sonuçlara ulaşılammıştır. Üzerine çok zaman ve emek ayırmaya karar veren bilim adamları tarafından daha ciddi bir şekilde ele alınmalıdır. Biz, bu çalışmamızda esas olarak Karayların Kırım'da kaldıkları anıtın tasvirini ele alarak bunların Tavrida yarımadasında ortaya çıkışı, yerleşimi ve kalışıyla ilgili elimizdeki küçük bilgileri okuyucularımıza ulaştırmaya çalışacağız.

Bu broşürü derlerken, bazı bilim adamlarının tarihî eserlerinden, isimlerinden ve eserlerini özel listelerde daha sonra sunacağımız yurttaşlarımızın seyahat notlarından yararlandık.

I. Bölüm

Karayların Tavrida'da Ortaya Çıktıkları Dönem ve İlk Yerleşim Yerleri

Kırk-Yer (Çufut-Kale) İyosafat vadisi adlandırılan yerin yakınlarında bir Karay mezarlığı bulunmaktadır. Bu vadide farklı zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar, Karayların milattan önce de Kırım'da yaşadıklarına tanıklık ediyor⁴. Karayların arasında saklanıp kalmış bir efsane, atalarının buraya Asya'nın derinliklerinden geldiğini anlatıyor. Bu nedenle, şu anda Tavrida Yarımadası'nda yaşayan tüm halklar arasında, sakinlerin en eskisi şüphesiz Karaylardır.

Grekerin (Yunanların) Kırım'da ortaya çıkması çok daha erken olmasına rağmen, onların torunlarından yarımada artık kimse kalmamıştır. 1778-79'da İmparatoriçe II. Yekaterina'nın önerisiyle Tavrida'yı sonsuza dek terk etmişler ve Rus İmparatorluğu'na taşınmışlardır. Burada, Azak Denizi'nin işaret edilmiş kıyısına (özellikle şu anki Mariupol bölgesine⁵) gelecek ve köylere yerleşerek onlara anavatanlarında Kırım'da yaşadıkları yerleşim yerlerinin isimlerini vermişlerdir: Urzuf, Yalta, Kermençik, Yeni-Sala, Mangup vb. Ancak kısmen onlar, güney kıyıdaki Tatarlar ile karışmışlar ve tipleri değişmiştir. Güney kıyı Tatarları bu sebeple Kırım'ın bozkır kısmındaki Tatarlardan net bir şekilde farklıdır⁶.

Eski zamanlarda Kırım'da, muhtemelen şimdiki sayıya kıyasla çok sayıda Karay vardı. Ancak yine de yarımadanın devamlı değişen sayısız diğer kavimleri arasında oldukça mütevazı

³ Городские поселения в Российской империи Том 4. Санкт-Петербург 1864 год / (Rus İmparatorluğu'ndaki Kentsel Yerleşimler, 4. Cilt, St. Petersburg, 1864).

⁴ Bunun hakkında aşağıda bahsedilecektir.

⁵ Karşılaştırınız: Bahçesaray yakınlarında Uspenskiy manastır yamacındaki Maryino Köyü.

⁶ Güney sahili Tatarlarının damarlarında İtalyan kanı da akıyor. Şöyle ki Limen, Simeiz, Kureiz, Kikineiz ve diğerlerinin sakinleri, birçok kişi tarafından Ceneviz soyundan gelenler olarak kabul edilmektedir. Bozkır sakinlerinin dağ Tatarlarını adlandırmayla ayırtması boşuna değildir. Hâlâ bugüne kadar "Tat" diye adlandırılırlar.

bir konuma sahip olmuşlardır. Karaylar, Balaklava, Suğdey (Sudak)⁷, Kafe (Kefe)⁸, Mangup gibi antik kentlerde az sayıda yaşamışlar. Kırk-Yer'de ise sadece Karaylar yaşamış ve oranın tam anlamıyla sahipleriymişler. Solkat⁹ kentinde de sayıları az değilmiş. Burada bulunan dört ibadethane buna kanıttır. Bunlardan biri 44 mermer ve ahşap sütun ile desteklidir. 3000 ibadet eden kişi ve 17 okul kapasitesi varmış. Karaylar (sonradan yerleşen kesim) aşağıdaki köylerde de yaşamışlar: Çabak, Köksu, Taş-Yargan, Yagmurçuk, Otuz, Büyük-Özenbaş vb.¹⁰

Ancak çeşitli durumlar nedeniyle esas olarak çeşitli halkların sık sık istilaları ve yıkıcı baskınları nedeniyle, Karayların sayısı önemli ölçüde azaldı ve şu anda Rusya'daki sayıları, her iki cinsiyetten 13.000 canı geçmiyor, buna az sayıda Vilna, Kamensk ve Volin eyaletlerinde yaşayanlar da dâhildir. Bunlar da Litvanya Karaylarıdır. Kırım Karaylarından yaklaşık 400 aile, Tatarlarla birlikte 14. yüzyılın sonunda, onlara çeşitli ayrıcalıklar tanıyan Litvanya Büyük Dükü Vitovt (Vitautas) tarafından buraya yerleştirilmiştir¹¹. Litvanyalı Karaylar, her zaman Vitovt adına "kutsal" bir saygı duymuşlar, dualarından sonra Doğu geleneğine göre iyi bilinen bir saygı ifadesini eklerlermiş: "Üzerine selam olsun"¹². Vitovt tarafından yerleştirilen aileler başlangıçta Trakai ve Lutsk'a yerleşmişler, şu anki Vilna ve Volin eyaletlerinin şehirleri (hâlâ aynı yerde yaşıyorlar), tarım, bahçecilik ve taşımacılık ile uğraşıyorlar. Polonya krallığının Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölünmesinden sonra Karayların bir kısmı kendilerini Avusturya vatandaşlığı adı altında bulmuş ve şimdi Galicya'dalardır. Dolayısıyla Rusya ve Avusturya'da yaşayan bütün Karaylar, Kırım göçmenidir. Türkiye ve Mısır'da bulunan Karaylara gelince, onların orada ortaya çıkma zamanları hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmiyoruz.

Karayların Dini

Karaylar, Büyük Peygamber Musa'ya, Allah tarafından ilham edilmiş kitabın orijinal safliktaki yasasını ikrar ederler. "Bu, Musa'nın saf yasası sonraki tanınmayan yorumcularına ait daha sonraki karışımlar olmaksızın Musa'nın Hristiyan kilisesinin bile reddetmediği ilahi kökenli yasasıdır"¹³.

Karay İnanıcı ile Yahudi İnanıcı Arasındaki Fark

Karaylar ve Yahudiler arasında din açısından önemli bir fark vardır, çünkü Yahudiler, yazılı yasaya ek olarak, sanki Tanrı tarafından Sina Dağı'nda Musa'ya iletilmiş sözlü yasayı da

⁷ Sudak çok eskiden beri vardır. Bir Yunan menkıbe derlemesinde XIII. yüzyıla ait bir not bulunmuştur. Bu nota göre Sugdeya Kalesi, dünya kuruluşundan bu yana 5720 yılında, yani MS 212 yılında inşa edilmiştir (Зап. Одесс. Общ. Ист. и Др. У, 605).

⁸ Günümüzde Feodosiya. Rusya İmparatorluğundaki kadim kentlerden biridir. Bospor ya da Patikapeya (Kerç) kentlerinden çıkma Miletli Grekler tarafından milattan 50 yıl öncesinde kurulmuştur.

⁹ Feodosiya (Kefe) yakınlarındaki kasaba kenti olan Eski Kırım'ın civarları. Bir zamanlar ihtişamlı ve zengin kentlerdendi, buraya Hindistan'dan kervanlar gelirdi. Şark yazarlarına göre Eski Kırım çok genişti, "iyi bir at üzerinde ancak yarım günde gezilebilirdi" (Зап. Од. Общ., Ист. П., s. 529-531).

¹⁰ Çağdaş Karay soyadları şöyledir: Mangubi, Kırımı, Kefeli, Çabak vb. Bunlar Karayların atalarının Mangub, Solkat (Eski Kırım), Kefe, Çabak'ta ikamet ettiklerine işaret eder. Zaten Karay soyadlarının birçoğu uğraştıkları zanaatlara (Mesela; Arabacı, Mumcu) ya da soylarının yaşadıkları kent ve köylere işaret eder.

¹¹ Вк. Исследование происхождения и состояния литовских татар / (Litvanya Tatarlarının Kökeni ve Durumu Üzerine Araştırma) Türk Edebiyatı Ordinaryüs Profesörü A. Muhlinskiy.

¹² Aynı yere bk.

¹³ Prof. Smirnova, Сборник стар. грамат. и узак. кас. караимов/ (Karaylarla İlgili Eski Belgeler Derlemesi) kitabına önsöz, Petersburg, 1890.

tanırlar (Talmud). Küçük bir halk olan Karaylar, tüm dünyada neredeyse 16.000'i¹⁴ geçmeyen nüfuslarıyla ve çok az yerde bilinmektedirler. Musa yasasının temsilcileri olarak her yerde yalnızca Yahudileri görmeye alışkın olduklarından çoğunluk, Karay inancının farklılıklarını, tipik ve günlük özelliklerini incelemeyen, Karayları ve Yahudileri dinî ve kabilesel olarak eşdeğer tanımlarlar. Rus hükümeti uzun zaman önce, benzerliğin yanlış olduğunu ve bariz farklılıkları kabul etmiştir. Öyle ki Ruslar tarafından kabul edilen Karayların korunmasıyla ilgili kanun şöyledir: "Karaylar, İmparatorluğun genel kanunlarının korunması altında, Yerli Rus tebaasına tanıyan tüm haklardan yararlanabilecek ve Yahudi doktrininden ayrı olarak tanınmış bir dine mensuplardır"¹⁵.

Karay Din Adamları

1837'den beri Kırım'da, Yevpatoriya şehrinde bir gahamın önderliğindeki iki gazandan oluşan, güney eyaletlerindeki Karaylarla ilgili ruhani ve diğer meseleleri yönetmek için özel bir Karay Ruhani Kurulu mevcuttur. Vilen guberniyası/ili, Trakai şehrinde batı illerinin Karayları arasında da aynı kurul vardır. Her iki gaham da kendi bölgelerindeki tüm Karay din adamlarının başı ve Karay halkının en yüksek onaylı temsilcileri olarak kabul edilir. Karaylarda din görevlerine gazzan denir. Onlar büyük (Protoiyerey) ve küçük (iyerey) olarak ikiye ayrılır.

Karay din adamlarının kalıcı kıyafeti kuşaklı bir kaftandan (*anteri*) oluşur. Üzerine bele kadar kısa bir manto (*fermana*) giyilir ve en üstten ayak parmaklarına kadar uzun bir *cübbe* (*bunüş*) giyilir. Başına koyu renkli kadifeden yapılmış, üstü beyaz bir bezle kaplı, alçak, yuvarlak bir şapka takılır. İbadet sırasında beyaz *tallet* giyerler.

Ruhani mevkilerde bulunan Karaylar, bu makamlarda buldukları süre boyunca kişisel olarak her türlü vergi ve resmiyetten muaftır ve özgür bir devletin hem kişisel hem de mülkiyet haklarından yararlanırlar. 12 yıl boyunca gahamlık makamlarında bulunanlar kalıtsal, aynı zamanda gazanlık ve şamaşlık görevlerinde bulunanlar kişisel fahri/onursal vatandaşlık unvanı kazanırlar.

1895 yılında Yevpatoria şehrinde, Halk Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan gazzanları hazırlamak için Aleksandrovskeye¹⁶ Karay İlahiyat Okulu kuruldu. Bu okul, 5 sınıftan oluşmaktaydı. Son iki sınıf 2 yıllık kursu kapsamaktaydı. Okulun müfettişi ve öğretmenleri, devlet öğretmenleri ile eşit koşullarda kamu hizmeti haklarından yararlanırlardı.

Rusya'da Yaşayan Karayların Kabile Kökeni

Belirli bir halkın kabile kökeni hakkında, esas olarak inandıkları dine dayanarak herhangi bir sonuç çıkarmak tamamen mantıklı olmazdı.

Bu şekilde, ne yazık ki şimdiye kadar Karayları yargıladılar, yaşam biçimlerini, dillerini, tiplerini ve genel olarak bir halkı diğerinden ayırmaya hizmet edebilecek tüm işaretleri neredeyse tamamen görmezden geldiler.

¹⁴ Türkiye ve Mısır'da yaklaşık 3000 Karay yaşamaktadır.

¹⁵ П. 1 прилож. к ст. 1.097 св. зак. т. XI ч. 1, по прод. 1890г.

¹⁶ Merhum imparator III. Aleksandr adını taşıyordu.

Bu çalışmanın dar çerçevesi tüm bunları geniş açıklamaya izin vermediğinden, bu nedenle burada kendimizi yalnızca etnoğrafik özellikleri sorusuna bir dereceye kadar cevap veren en önemli gerçekleri aşağıda listelemekle sınırlayacağız.

1) “Yüzün ana hatlarında ve genel olarak Karayların fizyonomisinde, ilk bakışta bir İsrailiyi başka herhangi bir ulus mensubu bir kişiden ayırt etmeyi mümkün kılan o kadar keskin ulusal-Yahudi tipi (Yahudilerin değişmez bir şekilde dünyanın tüm enlemlerinde muhafaza ettiği tip) yoktur.¹⁷”

2) Karaylar, Türkçe konuşur. Karayların beş yüzyıl boyunca Kırım'da Tatar Türkçesi etkisi altında oldukları gerçeğine dayanarak, pek çok kişinin yanlışlıkla inandığı gibi, bu dil onlar tarafından Tatarlardan kaynaklı hiç benimsenmemiştir. Bu, Avusturya İmparatorluğu içinde yaşayan Karaylar ve Litvanya'da yaşayan Karaylar tarafından da konuşulduğu gerçeğiyle doğrulanmaktadır. 9. yüzyılda, Tatarların henüz Kırım'da olmadığı ve Avrupa'da kimsenin onların varlığından haberdar olmadığı bir dönemde, Mangup Karay mezarlığının mezar taşında bu dile rastlıyoruz¹⁸. Bu, Türk dilinin Karayların eski ve ana dili olduğu anlamına gelir, çünkü günümüz Karaylarının konuştuğu dil, Rusya'da yaşayan Tatarların modern lehçesinde bulunmayan birçok Türk arkaizmini/eskicili içerir¹⁹.

3) “İyosafat Vadisi”ndeki mezar taşlarında, Tatarların Avrupa'da ortaya çıkmasından çok önce Karaylar arasında karşılaştığımız Türk isimleri, mesela; 1) MS 413 ve 818 tarihli bir mezar taşı yazıtında bir erkek ismi *Bahşi* ya da *Bakşi*. “Bu isim bir unvan olarak hem Türk-Tatar hem de Moğol boyları arasında bulunmaktadır”²⁰. 2) *Tohtamış* ya da *Toktamış* MS 413 ve 829 tarihli. “Moğolcada da aynı anlamla bulunduğu göre “tohta” kökü çok eski olmalıdır. 1470 yılında ölen ünlü Altın Orda Hanı Tohtamış herkesçe bilinir”. 3) *Bikeçe*²¹ (MS 635 yılındaki mezar taşı yazıtında kadın ismi). 4) *Mamuk*, kadın ismi 720 yılı, 5) *Aytolı*, kadın ismi 815 yılı, 6) *Severgelin*, 821 yılında rastlanan kadın adı, 7) *Hatun*, İncil'de geçen Sara ismiyle ikilemede rastlanır, 820 yılında bir mezar taşında. “Hatun adı, hemen hemen tüm Türk-Tatar kabileleri arasında oldukça erken bir tarihte görülür”. 8) *Bukim Oglu Buzur-akay*, baba oğul adları, Mangup-kale Karay mezarındaki mezar taşında, 9) *Yalpaçık*, 1175 yılı mezar taşındaki bir kişinin lakabı ve daha çok başkaları...

4) Karaylar, en azından Eski Ahit'e inanan ve diğer halklarla bir evlilik birliğine girmez-diler ve hâlâ da girmediler. Ancak,

5) Musa'nın kanununu benimseyen ve 7. yüzyıldan 11. yüzyılın yarısına kadar Kırım'a hâkim olan Türk kabilesinin halkı olan Hazarlar²² ve Karaylar ile ilgili olarak bu halklar arasında tam bir asimilasyonun gerçekleştiği bilinmektedir²³.

¹⁷ М.В.Д. дergisi, 1846, XV bölüm, s. 30-31

¹⁸ Sefer Avne-Zikaron. A. Firkoviç. Vilna, 1872, s. 211.

¹⁹ Крымское ханство под верховенством Оттоманской империи / (Osmanlı Hakimiyetinde Kırım Hanlığı) Prof. V. Smirnova, Сборник стар. грамат. и узак. кас. караймов/ (Karaylarla İlgili Eski Belgeler Derlemesi) kitabına önsöz.

²⁰ Ve devamında: 2, 6, 7 ve 9, bk. Kırım'dan Yazıt Derlemesi: Prof. D. A. Hvolson, Petersburg, 1884, s. 467.

²¹ Ve devamında 4, 5 ve 8, bk. Avne-Zikaron.

²² Onların adına göre Orta Çağ döneminde yarımada Hazariya diye adlandırılmaktaydı.

²³ Bk. Petersburg Üniversitesinde Türk Edebiyatı Ordinarius Profesörü V. Smirnov, “Stariy sbornik gr.” önsözü, Livanov, Çufut-Kale, Kondaraki, Üniv. opis. Krıma / (Kırımın Üniversal Tanımı), P. Kerpen, материал для истории

Bundan sonraki çalışmamızın ikinci ve ana bölümünde, Karayların Kırım'da kaldıkları anıtın açıklamasına geçeceğiz.

II. Bölüm

Çufut-Kale'nin Konumu

Karayların yaşadığı eski Kırım kentlerinin neredeyse tamamı, her şeyi yok eden zamanın etkisiyle adeta harabe yığınlarına dönüşmüştür. Öyle ki Mangup'ta Karay kenassasının (tapınak) duvarını sur kalıntılarında zorlukla ayırt edebiliyoruz. Hemen hemen aynı Solkat için de söylenebilir. Sadece zapt edilemez bir kayanın tepesinde yer alan Kırk-Yer veya Çufut-Kale'nin az çok saklanmış olduğu söylenebilir.

Kırk-Yer, Akmescit kentine 33, Bahçesaray'a 4 verst (bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir.) uzaklıktadır. Dik ve sarp bir kayalık üzerinde, geçitler ve uçurumlar arasında yer almaktadır. Bu kayalık deniz seviyesinden yaklaşık 2.500 metre yükseklikte olup bir ucu Tatar Çingenelerinin yaşadığı Salaçık mahallesine çıkan "Burunçak" adlı sarp bir buruna dayanmaktadır. Bu durum, buraya "hava şehri" ya da "hava adası üzerindeki şehir" denmesine neden olmuştur.

"Dikdörtgen-yuvarlak bir şekle sahip olan ve tepesinin tamamının toprağını oluşturan kireçtaşı külesiyle sınırlanan Çufut-Kale'nin devasa yükseltisi, derin vadilere sahip bu dev tepeyi komşu dağlardan ayıran suların gücünün dikkate değer bir eseridir... Bu etkinin izleri, dalgaların devasa yumuşak taş katmanları üzerinde her yerde açtığı çizgiler, çöküntüler ve çeşitli özelliklerde şimdi bile açıkça görülmektedir. Ancak, Çufut-Kale'nin ünü sadece bundan ibaret değildir. İnsanoğlunun ilkel bir konutu, doğa tarafından düzenlenmiş ve insanlar tarafından "mükemmelliğe" getirilmiş bir kale olarak ünlüdür ve çok yakın zamana kadar Karayların yaşadığı ve "Kudüs'ten sonra ikinci kutsadıkları" bir kenttir"²⁴.

Kırk-Yer, derin antikliği ile dikkat çeken ve üzerinde kule kalıntılarının bulunduğu bir surla çevrilidir. Bu küçük kent bir buçuk kilometre uzunluğunda ve bir buçuk kilometre genişliğinde bir alanı kaplamaktadır. Doğu tarafından Bahçesaray'dan gelen ve "Aylanma-Yol" olarak adlandırılan (ana) yol geçmektedir. 1851 yılında İmparator 1. Nikolay'ın emriyle bu yol düzeltilmiş ve masraflar o zamanlar mevcut olan "Tatar vergisi"ne eklenmiştir²⁵. Bu yol Yusuf Çokrak²⁶ ve neredeyse iki bin yıldır Karay kabilesinin mezar yeri olan İyosafat vadisinden geçmektedir. Yusuf Çokrak ve İyosafat vadisi arasında ünlü bir dere yatağı vardır. Adı "Kanlı-Dere"dir. 1758'de burada, son Kırım Hanı Şahin-Giray'ın emrinde görev yapan ve kendisinden aşağıda bahsedilen Benyamin-Aga'nın babası ünlü Karay Şomoil-Aga öldürülmüştür.

Güney tarafından Çufut-Kale'ye doğru Uspenskiy Manastırı yanından geçen kayalarda oyulmuş dar bir "At-Yolu" (At Yolu) vardır. Bu yola sadece atlılar girebilir. Karaylar eski

инородцев европейской России / (Avrupa Rusyasındaki Yabancıların Tarihi İçin Materyal), Sinani İstoriya Karaizma (Karaizm Tarihi) vb.

²⁴ Универсальное описание Крыма (Kırım'ın Evrensel Tasviri), В. Кондраки, т. IV, s. 195

²⁵ Aynı zamanda, Çufut-Kale'ye şehir ve zemstvo (Rus Çarlığı'nın Avrupa'daki Topraklarında ve Ukrayna'da, Kırsal Bölgelerdeki Özyönetim Kurumu) vergilerinden yirmi beş yıllık bir muafiyet ve Karay okulunun ihtiyaçları için 500 ruble gümüş verilmiştir.

²⁶ Yani İyosif Pınarı/Çeşmesi. Burada Hanlık devrinde İyosif adındaki bir Karay tarafından çeşme yapılmış ve muhtemelen ona kendisinin adı verilmiştir.

zamanlarda bu yoldan Bahçesaray'a giderlerdi. Komşu köylerden Aşlama-Dere vadisi boyunca kaleye giden başka bir yol daha vardır. Bu yol, çeşitli yerlerden Çufut-Kale'ye "Boğaz" olarak adlandırılan, yani her iki taraftan çıkıntı yapan kayaların oluşturduğu bir dağ geçidinden yakıt taşımak için kullanılırdı. Çeşitli yerlerden gelen yakıt, bu yol üzerinden "boğaz" olarak adlandırılan, yani her iki taraftan çıkıntı yapan kayaların oluşturduğu bir dağ geçidinden geçerek Çufut-Kale'ye ulaştırılıyordu.

Çufut-Kale'nin Görülecek Yerleri

Çufut Kale'nin doğu tarafı zamanla paslanan kaba demir parçalarıyla pullar gibi döşenmiş bir büyük devasa kapı "Biyuk-Kapu" (Büyük Kapı) ile kapatılmıştır. Yaklaşık 500 yıl önce inşa edilen bu kapılar geleneksel olarak hâlâ akşam karanlığında kilitlenmektedir. O zaman kaleye girmenin bir yolu yoktur. Bu kapıdan batıya doğru kasabanın diğer ucuna kadar dar gizli bir kapı ya da Karayların deyimiyle "Kıçık-Kapu" (Küçük Kapı) ile biten bir sokak uzanır. Şehrin ortasındaki büyük ve küçük kapıların arasında "Orta-Kapu", yani Orta Kapı yer alır. Bunların yanlarında eskiden dışta kalan antik surlar korunmuştur.

XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başından itibaren Solkat'tan ve yarımada'nın diğer yerlerinden gelen göçmenler sayesinde kalenin nüfusu artmaya başlamıştır. Daha sonra içeride konut inşa etmek için yeterli alan olmadığından, şehri doğuya doğru genişletme ihtiyacı doğmuştur.

Böylece bu, ilk bakışta şehrin ortasında, dışarıdakilerle aynı surların ve aynı kapıların bulunması gibi garip bir durumu açıklamaktadır. "Biyuk-Kapu" kapısının inşası Karay Menagem-ben-Moşe²⁷ tarafından gerçekleştirilmiştir, ancak kendisi 1396 yılında bu çalışmalar sırasında öldüğü için inşaatı tamamlayamamıştır ve inşaat mezarındaki taşa 1433 yılında öldüğü yazılmıştır. İnşaat, Elazar-ben-İsaak tarafından bitirilmiştir²⁸. Dolayısıyla dış surların, kulelerin ve sözde "Biyuk-Kapu"nun inşası, XIV. yüzyılın sonlarına aittir. "Orta-Kapu" kapısının ve bitişindeki surların ne zaman inşa edildiğini bilmekteyiz.

Geçmişte Kırk-Yer adının sadece içinde şehir bulunan kale anlamına gelmediği, aynı zamanda onunla birlikte aynı adı taşıyan bütün bir bölgeyi oluşturan bitişik toprakları da ifade ettiği söylenmektedir. Eski Karay kayıtlarında Kırk-Yer, "medinat" veya "şehristan", yani bir bölge, bir ilçe olarak adlandırılırdı. Ve gerçekten de hanlık yarlıklarına göre Karayların topraklarının kalenin etrafına kadar uzandığını görüyoruz: Yusuf Çokrak'a kadar, Tepe-Kermen'e kadar vb.

Bu kentin görülecek yerleri arasında, biri günümüzden 600 yıl önce inşa edilmiş olan iki Karay tapınağı bulunmaktadır. Tapınağın antresinde (azar) ve içinde, İmparatoriçe II. Katerina'dan başlayarak Karayların "Kartal Yuvasını" ziyaretleriyle onurlandıran taçlı kişilerin isimleri mermer levhalara kazınmıştır. Her iki tapınağın da iç kısmında halılarla kaplı iki katlı geniş bir salon bulunmaktadır. Tavandan birkaç antik avize iner ve sunak, üzerinde Kutsal Yazılar'dan kelimeler işlenmiş ipek ve brokarla süslenmiştir. Ayrıca ihtişamlı lambaların gümüş ve altınıyla ışıldar. Karay tapınağı her zaman üç bölümden oluşur: 1) Gehal (yani sunak), gümüş döşemeli kiotun (dinî sembeleri saklamak ve sergilemek için dekore edilmiş bir kasa/kutu) muhafaza edildiği ve parşömen üzerine yazılmış Beş Kitap'ın (Tevrat) yerleştirildiği yer. 2)

²⁷ Avne-Zikaron.

²⁸ Aynı yerde.

Şulhan, ibadet edenlerin ayakkabılarını çıkardıktan sonra girdikleri cemaat yeri 3) Moşau-Zakenim (yaşlılar için yer), burada banklarda yaşlılık nedeniyle ayakta duramayan yaşlılar ve en yakın akrabaları için yas tutan ve geleneklere göre cemaatin ortak yerlerine girmeyenler oturur. Moşau-Zakenim bölümünün üstünde kadınlar için ayrı bir girişi olan özel bir oda bulunmaktadır. Kadınlar, orada parmaklıkların arasından tüm ibadeti rahatlıkla izler ve böylelikle kendileri erkeklere görünmez olurlar.

Tohtamış Han'ın kızı 1437'de defnedilen Nenkecan Hanım'ın anıt mezarı da ilgi çekicidir. Aşağıdaki efsane bu anıtlı ilgilidir. Yaklaşık beş asır (!) önce Kırım'ın hükümdarı heybetli/korkunç Tohtamış Han'dı. Allah ona merhamet etmemiş, bütün çocukları ölmüştür. Yaşlı Han, babasını kendisine sevgisiyle ve diğer çocukları gibi kaybetme korkusuyla çift bağla bağlayan tek kızını el üstünde tutuyordu. Tohtamış, komşu ulusların en iyi çareviçlerinin (Çar'ın oğullarını belirtmek için kullanılan bir unvandır.) kendisine talip olduğu kızıyla gurur duyuyordu. Güzel Nenkecan, Han'ın sarayında "kaygısız, zeki, mutlu...." olarak çiçek açıyordu. Ancak zorlu Han, kızıyla uzun süre gurur duyamadı. Çünkü genç hanım hastalandı. Kırk-Yer'in şifacılarıyla ünlü olduğunu, temiz ve sağlıklı bir havaya sahip olduğunu duyunca²⁹, güzel Nenkecan'ının iyileşeceğini umarak buraya gönderdi; ancak Allah ömrünü uzun etmeyi nasip etmedi ve Kırk-Yer'de Nenkecan öldü. Han çok kederlendi, Allah tarafından kendisine indirilen kaçınılmaz kadere boyun eğdi ve son kızının naaşı üzerine, Arapça yazıtlarla yazılmış taştan bir tabutu yerleştirdi; daha sonra Mağribi tarzında bir "dürbe" (yani türbe) inşa ettiler. Onun altında şimdi talihsiz Hanım'ın cenazesi vardır.

Han'ın kızının türbesinin anlatıldığı her yerde, aşağıdaki iki efsaneye göndermede bulunulur. Bunlardan biri şöyledir:

"Yaşlı Han Tohtamış zamanında, kendisi Çufut-Kale'deyken, isyancılar kaleyi kuşatmışlar. Yaşlılığından dolayı ata binemeyen ve oğlu da olmayan Han, bir mollanın tavsiyesi üzerine önderlik görevini genç bir hanıma emanet etmiş. Nenkecan'ın ordusu isyancılara karşı parlak bir zafer kazanmış. Ancak çok geçmeden, kızının söz konusu molla ile yakın ilişkisini fark eden han, öfkelenerek suçlu kızı ve mollayı öldürtmüştür."

Bir başka efsane şöyledir:

"Nenkecan kendisini bir gâvur'a verdi, geceleyin onunla Bahçesaray sarayından bu kaleye sığındı ve korkunç babasının zulmünden kaçarak kendini Kırk-Yer'in surlarından derin bir vadiye attı. Çok geçmeden naaşının üzerine, başkalarına ibret olsun diye, Arapça yazılarla süslenmiş bir anıtın bulunduğu bir türbe diktiler".

Kondaraki, haklı olarak "Kırım'ın tüm olağanüstü yerlerinde şiirsel veya romansı, kahramanlık sahneleri görmeye hevesli bazı yazarların hayal gücü, bu vesileyle (yukarıda alıntılıdığımız) efsaneler yarattı, sanki halkın ağzından almışlar gibi ama aslında onlar tarafından etki altında kalacak olan halka empoze edilmiştir".

²⁹ Çufut-Kale, her zaman sağlıklı bir iklim ve uçurumun eteklerindeki pınarlardan bolca akan güzel bir su ile ünlü olmuştur. Burada herhangi bir salgın hastalık yoktur. Yarımada nüksettiği zamanlarda bile ölümcül nöbetler, kolera vakaları hiç görülmemiştir. O zamanlar komşu kasabalarda yaşayan Karaylar hastalıklardan kaçmak için aileleriyle birlikte bir süreliğine buraya gelmişlerdir. Livanov, Çufut-Kale, s. 43-44 ve Markov, Очерки Крыма / (Kırım ile İlgili Yazılar), s. 62-63.

Kendi adımıza, her iki anlatıma da inanmamak için nedenlerimiz var. Birincisi mantıksızdır çünkü özellikle Müslüman dünyasında hiçbir yerde bir kadının orduya önderlik ettiğini göremeyiz. Bu müslümanların kadınlara bakışına tamamen aykırıdır. İkinci hikâyenin gerçeklik payı ise daha azdır, çünkü mezarın üzerindeki yazıtta herhangi bir ahlakî öğüt ya da Han'ın kızının geçmişine dair bir işaret bile bulunmamaktadır. Mezarın üzerine kazınmış yazıtta şöyle yazar³⁰:

1) “Bu, 841 (MS 1437) yılının Ramazan ayında ölen Tohtamış Han'ın kızı ünlü hükümdar Nenkecan Hanım'ın mezarıdır.

Türbenin girişinin etrafında aşağıdaki iki yazıt bulunmaktadır (havadislerden)³¹:

2) “Muhammed (Ona selam olsun) dedi ki: Bu dünya telaş yeridir, gelecek hayat ebedîdir. Ölümlü ve fani kullarına karşı sonsuz büyük ve merhametli olan Allah'a hamd olsun”.

3) “Muhammed (Ona selam olsun) dedi ki: Bu hayat gelecek hayat için bir tarladır. Yine buyurdu ki: Bu hayat bir saattir; onu Allah'a kullukta kullanın. Ayrıca şöyle demiştir: Ölmeden önce ibadet ve tövbe etmek için acele edin”.

Devasa kayalık yükseklikte açılan iki kuyu turistlerin ilgisini çekmektedir. Onlar, kemerlerle/tonozlarla kaplı derin, yuvarlak borulara benziyorlar. Derinlikleri en az on kulaçtır. Ama hiç kimse içlerinde su olduğunu hatırlamıyor. Karaylar çok eski zamanlardan beri Çufut-Kale'nin eteğindeki pınarların suyunu kullanırlardı. Bu suyu çeşmenin yakınındaki vadide eşeklerine yükler³² ve onları yükseklere kadar sürüklerlerdi. Bu yöntem hâlâ Karaylar tarafından kullanılıyor ancak bunun için şu anda Kırım'da yetiştirilen eşekler yerine atlar kullanılıyor.

Şehrin içinde, fantastik ve gizemli bir görünüm veren, bazen iki ve üç katmanlı birçok mağara vardır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, “Çauşın Kobası” (“Çavuş'un Mağarası”)dır. Kayaya oyulmuş iki katmanlı bir konuttur. Bilindiği gibi uzak zamanlarda ve hatta Tatar yönetimi sırasında bu mağara bir hapisane ve suçluların infaz edildiği bir yer olarak hizmet vermiştir. Bu mağaradaki mahkumlar korkunç işkencelere maruz bırakılmış ve kaçamamaları için sürekli prangaya vurulmuş, bazen de yeraltı duvarlarına ve sütunlara zincirlenmişlerdir. Kayalara oyulmuş bu tür mağaralar veya mahzenler, şüphesiz tarih öncesi insanoğluna mesken olarak hizmet etmiş ve Kimmerlerden bile daha önce, en derin antik çağlarda burada yaşayan insanlara atfedilen Kırım'ın sözde “mağara şehirlerini” oluşturmuştur. Çufut-Kale dışında en ilginç mağara kentleri İnkerman, Kaçi-Kalyon, Mangub-Kale, Çerkes-Kerman ve özellikle de İyosafat Vadisi'nden 4 verst uzaklıktaki Tepe-Kerman'dır. Tepe-Kerman'ın üst kısmı birkaç katlı (10 ila 15 arası) mağaralarla kaplıdır.

³⁰ Записки Одесского общества истории и древностей, 1850 г., т. II, отд. II см. Бахчисарайские арабские и турецкие надписи, стр. 527 / (Odessa Tarih ve Eski Eserler Derneği Notları, 1850, cilt, II. kısım: “Bahçesaray'daki Arapça ve Türkçe Yazıtlar”, s. 527)

³¹ *Havadis, Hadis*, Muhammed Peygamberin ve ilk dört halifenin sözlerini içeren kutsal bilgi geleneğidir. Sünniler arasında Kur'an ile neredeyse eşit öneme sahiptir.

³² Bu şu şekilde yapılır: Bu amaç için ayarlanmış variller suyla doldurulur, kapaklarla sıkıca kapatılır, daha sonra hayvanın yanlarına sıkıca yerleştirilmiş olan taşıma direğine tutturulur, hayvanın omurgasına yerleştirilir ve altta fiçiler atın karnını sıkıca kavrayan geniş bir kemerle birbirine bağlanılır. Bu sayede su güvenli bir şekilde kaleye ulaştırılır.

Çufut-Kale'de, Kırım hanlarının isteği üzerine daha önemli devlet suçluları ve soylu mahkumlar hapsedilirdi. Böylece ünlü Rus voyvodası boyar Vasili Borisoviç Şeremetyev burada yirmi yıl (1660-1680) esir tutulmuştur. Knez Andrei Romodanovsky ve Polonyalı Hetman Pototskiy de burada tutulmuştur. Tatarlarda esirlerin durumu gerçekten korkunçtu. “Hükümdar Muhammed-Giray’ın” emriyle Şeremetyev, Çufut-Kale’de bir mağarada değil, özel bir lütuf olarak sıradan bir halk evinde tutulmuştur, ancak onun burada bile durumu pek iyi değildi.

Boyar Vasili Borisoviç, mektuplarında hapsedildiği yeri anlatırken şöyle demiştir:

“Avluda evden bir karış uzaklaşamadım bile, pencereler taşla kapatılmıştı. Her türlü ihtiyacımı yaşadığım yerde karşılıyorum. Üç yıl boyunca büyük prangalarda işkence gördüm. Kendi halkımı görmedim, sadece kendi halkımı değil, hiçbir Müslümanı da görmedim. Sadece avluda değil, sokakta kimse avlu önünden geçmeye cesaret edemiyordu”.³³ “Ve ruhsal ve fiziksel sıkıntıdan ve büyük darlıktan iskorbüt hastalığına (C vitamininin aşırı derecede yetersizliğine bağlı olarak gelişen bir hastalık türü) yakalandım ve iskorbütten dişlerim döküldü ve baş ağrısından çok az görüyorum ve prangalar yüzünden ayaktan kesildim ve çok açım”³⁴.

Kırk-Yer’in içi artık hüznünlü bir manzaraya sahip, çok az istisna dışında evler harabe yığına dönmüştür. Ayakta kalanlar bize kasabanın çok orijinal bir görünüme sahip olduğunu gösteriyor. Evler her zaman balkonlu (sofa), pencereleri avluya bakan, çoğunlukla iki katlı, üst katta her zaman ev sahibinin kendisi oturuyor ve alt kat genellikle atlar ve eşekler için ahır olarak kullanılıyordu ve ayrıca sakinlerin gece için sürülerini sürdükleri bir oda da vardı. Evler, odaların ortasında yerden kurulmuş ilkel tandır ocaklarıyla ısıtılırdı.

Çufut-Kale’nin Karaylarla dolup taşıdığı zamanlarda bile Doğu’nun tüm şehirleri gibi uykulu, ölü bir şehir görünümündeydi. Bir caddenin ya da sokağın her iki yanında, sanki arkalarında olup bitenleri, yani bir Karay ailesinin sıradan ev hayatını meraklı gözlerden saklamak için yapılmış gibi sağlam, yüksek taş çitler uzanıyordu. Arada bir duvarda demir kafesli küçük bir pencere, birkaç basamaklı bir sundurma ve yine beyaz, çıplak bir duvar vardı. Karaylar evlerini genellikle sarp kayalıklar üzerine inşa ederlerdi ve aşağıdan yukarıya bakan birisine onlar insan evinden çok “kartal yuvası” gibi görünürlerdi. Geçen yüzyılın sonlarında Kırım’a gelen önemli bir seyyah olan Pavel Sumarokov, bu evleri görünce hayrete düşmüştü³⁵.

Bu dağın görüntüsü hemen göze çarpar ve yüzeyinde yükselen binalar büyük bir şaşkınlık yaratır, çünkü birçoğu iki katlı inşa edilmiş olan evler uçuruma o kadar yakındır ki aralarında çeyrek arşın bile düzgün boşluk kalmaz ve her an yıkılma tehlikesiyle uçurumun üzerinde asılı dururlar. İçlerinde yaşayanların cesareti ve alışkanlığı çok büyüktür. Bulutlara yükselmiş durumdadırlar, ayaklarının altında uçurumun dibini sürekli görürler, dehşetten başka çareleri yoktur, ölüm her zaman pencerelerinin önündedir”. Sumarokov’a göre 1799’da Çufut-Kale’de “Asya zevkine uygun olarak beyaz yontulmamış taştan inşa edilmiş, kiremit çatılı 227 ev vardı ve çoğunda iki yaşam alanı bulunuyordu”.

³³ Род Шереметьевых. А. Барсукова, Спб. 1892 г., кн. VI. См. письмо к прибывшему в Крым стольнику Василию Михайловичу Тяпкину, стр. 494 / Şeremetyev Ailesi. A. Barsukova, Spb. 1892, kitap VI. Kırım’a Gelen Stolnik Vasili Mikhailoviç Tyapkin’e Yazılan Mektup, s. 494.

³⁴ ст. 41. Из письма к царю Алексею Михайловичу / s. 41. Çar Aleksey Mihayloviç’e yazılan bir mektuptan.

³⁵ См. путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 г. П. Сумарокова / P. Sumarokov’un 1799 Tarihli Kırım ve Besarabya Seyahati.

Bir başka seyyah Muravyov-Apostol şöyle der:

“Venedik su kentidir: Çufut-Kale ise hava kentidir. İlkindeki binalar sanki denizin üzerinde yüzer gibidir, Karayların konutları ise sarp, zapt edilemez bir dağın tepesinde kartal yuvaları gibidir. Evlerinin duvarları uçurumla aynı hizadadır ve vadiden bakınca kayadan farklı renkleriyle eski bir surun çitleri gibi görünmelerinden daha ilginç bir şey yoktur. Şehrin içi temiz ve düzenlidir. Avrupa'da hiçbir başkent böyle bir köprüye sahip olamaz. Tüm Çufut-Kale'nin altında kesintisiz bir levha, üzerinde durduğu dağ vardır”.

Kayanın üzerindeki küçük kapının batısında “Kiyiklik” adıyla bilinen geniş bir çayırılık vardır. Burada, Kiyiklik'te, geyikler hanlar zamanında otlarlardı ve onlara bakmak için Bahçesaray'dan “imirür” adında özel bir görevli atanırdı³⁶. Sumarokov eserinde bu hususu şöyle anlatır:

“Çufut-Kale'nin arkasında 630 kulaç uzunluğunda ve 245 kulaç genişliğinde küçük çalılarla dolu büyük ve pürüzsüz bir çayır var, burada handan sonra kalan geyikler güvenli bir hayvanat bahçesinde olduğu gibi herhangi bir koruma ve bekçi olmadan tutuluyor. Bu, vahşi hayvanların kendileri için hiçbir çıkış yolu bulamadığı bu adanın yüksekliğinin, sarplığının ve zapt edilemezliğinin bir kanıtıdır”. “Hiçbir çıkışları olmayan ve her yerleri uçurumlarla çevrili olan bu hayvanlar, küçük çalılıkların arasından koşarak geçiyorlar ve uçurumların kenarlarında ok gibi titreşiyorlar; ama ben onların çevikliğine hayranlıkla bakarken içlerinden biri şanssız bir atlayışla düşerek öldü. Üzüntüyle haykırdım, bana eşlik eden Tatarlar şehre at sürdüler ve akşam olduğunda bu güzel, gururlu hayvan akşam yemeğimiz için kızartılmış olarak karşımıza geldi”.

Şu anda yukarıda bahsedilen arazi ekim için tahsis edilmiştir ve Karaylar tarafından Kırk-Yer'in antik kalıntılarının gözetimi ve korunması altında bırakıldığı iki aile tarafından işlenmektedir.

Çufut-Kale'de, küçük kapıya kadar tüm kasaba boyunca uzanan, oldukça dar, uzunlamasına tek bir cadde vardır. Artık ölü olan kentin bu ana caddesinden farklı yönlere ayrılan, yıkık binaların taşlarıyla kaplı dar sokaklar vardır. Bu sokaklardan birinde, büyük kapının yakınında, Mağribi kornişleri ve kapıların üzerindeki girişte yaldızlı yazıtları olan güzel bir ev uzun zamandır korunmaktadır. Bu ev, İmparatoriçe II. Yekaterina (1787) ve 1818'de İmparator Aleksander'ı ağırlama mutluluğuna sahip, son Kırım hanı Şahin-Giray'ın sarayında ünlü bir devlet adamı olan Karayim Benyamin-Aga³⁷'ya aitti.

Çufut-Kale'deki Karayların Uğraşları ve Yaşamları

Karaylar her gün yuvalarından Bahçesaray'a inerlerdi. Akşam karanlığında, havaya ya da dağlardan geçmenin zorluğuna rağmen, sessizce evlerine giderler, geçen günü Tanrı'ya şükran dualarıyla kutsarlar, kapı bekçisi (kapucıbaşı) kale kapılarını kilitler ve kısa bir süre sonra tüm kasaba kaygısız bir uykuya dalar. Siyon ve İyosafat - mezarın ötesindeki yaşam zevki

³⁶ “Han'ın iktidarının resmî uygulayıcıları” listesinde adı bu şekilde geçmektedir. Вк. В. X. Кондараки. Универс, опис. Крыма. ч. X. стр. 48./ Kondaraki. Kırımın Üniversal Tanımı, X, s. 48.

³⁷ Aga: üst düzey yetkili.

ve umut onlar için her şey tek bir kayanın üzerinde, yani beşikleri ve mezarlarında yoğunlaşırdı³⁸.

Çufut-Kale'deki Karayların uğraşları, Fas derisi ve çeşitli deri türlerinin işlenmesi ve boyanması, eyer, Tatar ayakkabıları, pelerinler, keçeler, örgüler, boyunluklar ve Tatar şapkaları hazırlayıp satmaktan ibaretti³⁹. Pallas, Kırk-Yer'den gelen Karayların, Mangup dağında bol miktarda bulunan "Rhus soriandria u Cotinus" tabaklama bitkilerini sürekli olarak topladıklarını ve bu bitkileri deri işlemede kullandıklarını, bu işin en iyi ustaları olduklarını ifade etmektedir. Çiftçilik, arıcılık ve bahçıvanlık da Karayların en sevdiği meslekleriydi. Bütün bunlara ek olarak Bahçesaray'daki dükkânlarda kırmızı eşya ve kendi ürettikleri eşyaları seve seve satarlar veya köylere götürüp satar ya da ekmek gibi temel ihtiyaç duyulan ürün ya da üretimde malzeme olarak kullandıkları yün, kuzu derisi vb. gibi malzeme ile takas ederlerdi. "Kırcı" adı verilen bu köy köy gezenler genellikle at sırtında dolaşarak, uzak köy sakinlerinin ihtiyaç duyduğu her türlü eşyayla dolu heybelerini (*ebge*) eyerin arka kulpuna bağlarlardı. Hanlar zamanında Karaylar arasında böyle çok sayıda kırcı vardı. Hatta son zamanlarda, otuzlu ve kırklı yıllarda Çufut-Kale'de 50 kadar kırcı vardı. O zamanlar yarımadanın dağlarında, bozkırlarında ve uzak köylerinde at üzerinde tek başına dolaşmak her zaman güvenli olmadığından, çok cesur ve gözü pek insanlar olarak kabul edilirdi. Başkalarının hayatlarına ve mallarına saldıran pek çok kişi vardı ve bu nedenle kaleyi terk eden bir kırcının bir daha asla geri dönmediği sık sık görülürdü.

Tatar egemenliği döneminde, Çufut-Kale Karayları iç yaşamlarında tam bir özgürlüğe sahiptiler. Cemaatin ileri gelenleri mahkeme davalarıyla bizzat ilgilenir ve suçluları ruhani tedbirlerle düzeltirlerdi. Arazi, ev ve diğer taşınmaz malların alım satımı gibi işlemler de muhafaza edilen belgelerden görülebileceği gibi, büyük miktarlarda değilse, hanın hükümetinin müdahalesi olmaksızın Karay toplumu tarafından yapılmaktaydı⁴⁰. Bu şekilde hazırlanan ve cemiyetin ileri gelenlerinin imzasını taşıyan senetler, mülkiyet haklarının yasal olarak belgelendirilmesi hükmündeydi. Han'ın yarlıklarından, Çufut-Kale sakinleri toplumunun Han'ın otoritesi tarafından siyasi bir birim⁴¹ olarak tanındığını ve her türlü yasal ayrıcalık ve iç bağımsızlık garantisinin verildiğini görüyoruz.

Bunlar genel hatlarıyla Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na ilhakından önce Çufut-Kale'deki Karayların yaşamı, meslekleri ve haklarıdır.

Bu koşullar altında hayatlarının huzurlu olduğu düşünülebilir, ancak Kırım yarımadasının zaman zaman Asya'nın derinliklerine kadar gelen ve yıkıcı bir fırtına ile Avrupa sınırlarına doğru koşan orduların yolu üzerinde olduğunu unutmamak gerekir. Karaylar, daha önce de söylediğimiz gibi, sayılarının azlığı nedeniyle bu istilalardan çok zarar gördüler. Daha sonra bile hanların himayesi altında olsalar da Girayların han tahtına çıkmasına eşlik eden kan davaları ve çekişmeler sırasında sık sık saldırıya uğradılar. Karayların arkasına saklandıkları

³⁸ Муравьев-Апостол, путешествие по Тавриде в 1820 г./ Muravyov-Apostol, 1820'de Tavrida'da Seyahat.

³⁹ Karayların soyadları bu mesleklerinin bir göstergesidir: *Kazas*: Hem Tatar hem de Karay giyiminin örgülü kenarlıkları, kuşakları, bağcıkları ve diğer küçük kostüm aksesuarları ustası). *Saraç*: Eyer, dizgin, kın vb. yapımcısı, yani saraç. *Kalpакçı*: Şapka yapımcısı. *Balcı ve Mumcı*: Arıcılığa işaret etmektedir. Ayrıca, *Gallaç*, *Gammal*, *Attar* ve diğerleri de mesleklere işaret eder.

⁴⁰ Aksi takdirde, kadı-asker efendilerin (bölge kadıları) onayı gerekiyordu, onlar da bu tür işlemleri özel "kadı-asker" defterlerine veya dergilerine kaydediyorlardı.

⁴¹ Проф. В. Смирнова. Предисловие к сборнику... стр. XVII/ Prof. V. Smirnova. Derleme önsözü... s. XVII.

Kırk Yer'in kayaları, duvarları ve demir kapılarına kolaylıkla ulaşılabilmesi, varlıklarını tehdit eden sürekli tehlike nedeniyle bunu yapmak zorunda kaldıklarını yeterince kanıtlamaktadır.

Yarımadanın sürekli kana bulandığı bu zamanlarda, Karaylar zapt edilemez kalelerinde sağlam durdular ve soyguncuların saldırılarını püskürttüler. Kırk-Yer'in küçük kapısının yakınında, kayanın eteğindeki su kaynağına giden bir yeraltı geçidi⁴² olması sayesinde uzun bir kuşatmaya dayanabildiler. Cenevizliler tarafından 1261 yılında yapılan bu kuşatmalardan birinde, bir cumartesi öğleden sonra, hakkında "kalenin içinde ve dışında halkı için güçlü bir duvar misali hizmet ettiği" söylenen İlyagu şehit düşmüştü⁴³.

Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Kırk-Yer, doğu ve batı taraflarında demir kapıları, kuzey ve güney taraflarında sarp kayalıkları olmasına rağmen zapt edilemezlik ihtişamını çoktan kaybetmiştir. Bu nedenle burada yaşayan Karaylar canlarını kurtarmak için değerli mallarını toprağa gömerek şehirden dağlara, ormanlara ve mağaralara kaçtılar.

XVIII. yüzyılın ortalarında, Kırım'da sürekli olan ve korkunç kan davaları varken, birçok Karay ünlü Özenbaş yolunda öldü. Tatar yönetimi sırasında Karaylar da hanların onları diğer yabancılardan alınan vergi ve harçlardan muaf tutmasının nedeni, hanın birliklerinin saflarında yer aldıklarındandır. Hicri 1017 veya 1608 yılında Karaylara verilen I. Selamet-Giray Han yarlığında şöyle denmektedir: "Şimdiye kadar, büyük atalarımız olan eski hanlar, kaleyi savundukları için onları (Karayları) genellikle hanların devlet vergilerinden muaf tutarlardı. Şimdi büyük babalarımız ve ağabeylerimiz tarafından verilen öncekilerin örneğinde... ve bu yarlığı kırmızı bir nişan ve mavi bir mühürle verdim".

1783'ten İtibaren Çufut-Kale'nin Kaderi

1783 yılından itibaren Karayların hayatında yeni bir dönem başlar. Kırım Rus İmparatorluğu'na bağlandığında ve Karaylar Rus hükümdarlarının ve genel valilerinin lütuf yağmuruna tutulduklarında, refahlarını anladılar, bir insanın gelecekte emin olamadığı ve kendini kalesine kitlemenin gereksiz olduğunu, o sıkıntılı zamanların geçtiğini anladılar; bölgede barış sağlandığında yavaş yavaş "kartal yuvalarını" terk etmeye ve yarımadanın şehirlerine ve köylerine taşınmaya başladılar: Bahçesaray, Simferopol (Akmescit), Sivastopol (Akyar), Eupatoria (Kezlev) vs. ve oradan da çeşitli çıkarlar doğrultusunda Novorossiya bölgesindeki şehirlere yerleştiler: Odessa, Kherson, Nikolaev, Kharkov.... Kalede özellikle dikkat çekici hareket 1846'dan itibaren başladı, o zamandan başlayarak Karay kayasında yaşamın sona erdiğini söyleyebiliriz, orada sadece 30 aile kaldı ve sakinlerin bıraktığı evler yavaş yavaş yıkıldı. "Civardaki Karaylara ait toprakların bir kısmı, Bahçesaray'ın tüm ev ve diğer masraflarına onda bir payla katılan Çufut Kale sakinlerinin rızasıyla Bahçesaray'a ilhak edildi..."⁴⁴.

Altmışlı yılların başında (19. yüzyıl) Çufut-Kale'de zaten 10 aile buluyoruz. 1866'da Kırım'ı ziyaret eden Markov⁴⁵, Çufut-Kale'yi şu şekilde tanımlamaktadır.

⁴² Günümüzde taş ve kumla kaplıdır.

⁴³ Kırım'daki Mezar Yazıtları. Prof. Dr. D. A. Khvolson s. 18-e.

⁴⁴ Городские поселения в Росс. империи, т. IV. / (Rus İmparatorluğu'nda Kentsel Yerleşimler), cilt IV.

⁴⁵ Автор книги Очерки Крыма, Спб., 1872 г. / (Kırım Denemeleri) kitabının yazarı, St. Petersburg, 1872.

“Sessizce, biraz daralmış bir kalple, ölü taşların yukarıdan eşlik ettiği ve gölgelediği dik patikadan yukarı tırmandım. Sanki yüz yıl önce uykuya dalmış bir masal şehrine ya da görünmez ruhların diyarına giriyor gibiydim. Rehber, bir kaya kıvrımına gizlenmiş dar bir demir kapıya döndü. Atlarımızın nal sesleri boş kaldırımında çınlıyor, boş avlularda ve boş evlerde yankılanıyordu. Her adımın hareketliliği ve kalabalığı hatırlattığı bu tuhaf vahşi doğada, atlar için de garip ve rahatsız edici bir durum olmalı. Bazı evler panjurları, kapıları, balkonlarıyla sapasağlam duruyor, insan yaşlı bir Karayın o küçücük pencereden dışarı bakmasını, ön kapısının gıcırdamasını bekliyor. Ama yaşlı Karay yüz yıldır o pencereden dışarı bakmıyor ve cam kapı yüz yıldır gıcırdamıyor. Girişleri demir sürgülerle kilitlenmiş dükkânlar var. Ancak bu kalıntılar dağınık evlerin ve çitlerin yığınları içinde kayboluyor. İnsanın eyerinin yüksekliğinden baktığı her yerde, çıplak, parçalanmış beyaz iskeletler var. Sokaklar ancak bir Asya kasabasında ve üstelik bir kalede olabileceği kadar dar. Surlar ve kale kapıları var, yine onların altından geçiyoruz. Akşamın sessizliği, dağların sessizliği ve ölü şehrin sessizliği... ağır ve ciddi bir his içinde birleşiyor. Ve toynaklar kuru taşlara vuruyor. Aniden ileride, sokakta bir adam belirdi, yaşayan bir adam. Bu bana tüm canlıların yokluğundan bile daha garip geldi. Çingenem (rehberim) bana kasabanın sonunda kalıntıları koruyan birkaç Karay ailesinin yaşadığını söyledi. Gerçekten de kısa bir süre sonra oldukça korunmuş ve oldukça yaşanabilir bir avluya vardık, sakallı bir Karay tüm Çufut-Kale manzaralarını göstermek ve açıklamak için bize yardımda bulundu”.

Aynı kitapta, “Очерки Крыма” / “Kırım Üzerine Denemeler”de Markov, Çufut-Kale kasabasının bir turistin gözleri önünde açılan manzarayı şu şekilde anlatmıştır:

“Kale duvarının kalıntılara tırmandık. Ayaklarımızın altında geniş, görkemli bir dağ panoraması açıldı. Batıda, solmakta olan şafağın ışığında, dağların çok ötesinde, gözlerim ilk kez bulutlara kadar yükselmiş gibi görünen sınırsız denizi görebiliyordum. Kenarı gökyüzünün kenarıyla birleşiyordu ve solgun çölünü aynı derecede solgun, mavi akşam gökyüzünün çölünden keskin bir şekilde ayıracak tek bir nokta bile ayırt edilemiyordu. Karay bana Kırım seferi sırasında bütün düşman gemilerini bu denizde gördüklerini söylemişti. Dağlar... Doğuda... Kuzeyde ve güneyde paramparça ve dalga dalga uzaklaşıyordu. Her zaman ve her yerden görülebilen Çadır-Dağ, karlarının şeritleriyle hâlâ parlıyordu, gerçek Çadır Dağı tüm dağların üzerinde yükseliyordu. Dağlar... Yamaçlarını yün gibi kaplayan katı ormanlarla kaplıydı. Dağların arasından Mangup’a giden beyaz taşlı bir yol görünüyordu. Yolda mikroskopik sinekler gibi küçücük öküzler ve arabalar sürünüyordu. Geçitler ve vadiler orada daha karanlık, orada daha yeşil oluyordu”.

Kont A. K. Tolstoy’un sözleri, kalenin bugünkü görünümünü mükemmel bir şekilde tanımlamaktadır:

*Burada ve Orada
Duvarlar boyunca kule kalıntıları.
Eğri büğrü sokaklar, mezarlıklar,
Kayalara kazılmış mağaralar.
Çoktan terk edilmiş evler,
Molozlar, taşlar, toz ve küller,
Gözün rahat bulmadığı yerde
İki üç aile gölge gibi dolaşır
Çıplak duvarların ortasında; ama yollar*

*Onlar için kıymetli ocaklardır,
Ve atalarının tapınağı, yosunla kararmış,
Üzerinde düzgün dairelerle
Yaylaların kartalı süzülür.*

Bu yarı yıkık kalenin masalsı-fantastik manzarasının şairimize ilham vermesi şaşırtıcı değildir. Kırım'ı ziyaret eden hiçbir turist, hiçbir gezgin Çufut-Kale'yi görmeden geçmez ve kale herkes üzerinde unutulmaz izlenimler bırakır.

Büyük İmparatoriçe Yekaterina'nın Kırım'a yaptığı bir seyahat sırasında (1787) Karayların beşiğine ilgi duyduğu ve görkemli manzarasına hayran kaldığı bilinmektedir. Diğer önemli şahsiyetler de bu eski ve muhteşem kasabaya ilgi göstermişlerdir.

Çufut-Kale'yi Ziyaret Eden Çarlık Ailesinin Listesi

Büyük Knez Mihail Pavloviç 1817'de

İmparator Aleksandr Blagoslovenniy 1818 ve 1824'te

İmparator Nikolay Pavloviç ve İmparatoriçe Aleksandra Feodorovna⁴⁶ 1828 ve 1837'de

Büyük prensesler: Mariya Nikolayevna ve Yelena Pavlovna 1837 ve 1841'de

Yüce Majesteleri Mariya Mihaylovna 1841'de

Yüce Majesteleri Konstantin Nikolayeviç 1845, 1850 ve 1866'da

Yüce Majesteleri Nikolay Nikolayeviç 1851, 1854 ve 1856'da

Yüce Majesteleri Mihayil Nikolayeviç 1851 ve 1854'te

Hükümdar İmparator II. Aleksandr 1837 ve 1861'de

Hükümdar İmparatoriçe Mariya Aleksandrovna ı Yüce Majesteleri Mariya Aleksandrovna 1861'de

Merhum yasal hükümdar, mirasçı, çareviç Nikolay Aleksandroviç 1863'te

Yüce Majesteleri Büyük Knez Nikolay Konstantinoviç 1866'da

Yüce Majesteleri Sergiy i Pavel Aleksandroviç 1866'da

Yüce Majesteleri Vladimir Aleksandroviç 1867'de

Merhum hükümdar imparator III. Aleksandr Mirotvorets⁴⁷. Dul hükümdar İmparatoriçe Mariya Feodorovna, yüce majesteleri büyük prenses Yelizaveta Feodorovna, çareviç, şimdilere güvenle hükmeden İmparator II. Nikolay Aleksandroviç ve Büyük Knezleri Aleksey Aleksandroviç, Sergiy Aleksandroviç ve Pavel Aleksandroviç 1866'da.

Yabancı Hükümdarlar:

II. İyosif, Avusturya İmparatoru 1787'de

⁴⁶ İmparatoriçe tarafından 1837 yılında ziyaretinin anısına Karay toplumuna bağışlanan devasa gümüş kadeh bugün hâlâ Çufut-Kale tapınağında sergilenmektedir.

⁴⁷ İmparator III Aleksandr'ın Çufut-Kale'yi ziyareti anısına, Tavrida ve Odessa hahamı S. M. Panpulov'a İmparator Majestelerinin Kutsal Taç Giyme Töreni (1883) Albümü takdim edilmiştir.

Albert, Prusya Prensi 1858'de

Brezilya İmparatoru Don-Pedro.

Nataliya, Sırp Kraliçesi ve şimdi Sırp Kralı Aleksandr.

İyosafat Vadisi – Karayların Mezarlığı

Kalenin çeyrek kilometre güneydoğusunda ünlü İyosafat vadisi yer almaktadır, asırlık meşe ağaçları ve her türlü çalılıkla kaplı olan bu vadi yaz aylarında güzel kokulu otlar ve çiçeklerle kaplanmakta ve genel olarak toprağın verimliliğiyle öne çıkmaktadır. Geçen yıldan bu yana buraya meyve ağaçları dikildi ve on yıl içinde tüm bu yerler muhteşem meyve bahçelerine dönüşebilir. Vadide, harabiyetleri ve orijinal biçimleriyle dikkat çeken on binlerce mezar taşı bulunmaktadır. Bazen bir uçta toprağa kazılmış dikdörtgen levhalar şeklinde, bazen de yanlarında iki boynuzlu yükselteler bulunan taş prizmalar şeklindedir⁴⁸. Bu boynuzlular zaten çoğunlukta dır. Her taş levhaya ölen kişinin adı ve ölüm yılı eski İncil dilinde kazınmıştır. Dindar yaşamlarıyla ünlü bazı kişilerin baş taşları üzerinde şiirler, yani kitabe ve ağıtlar vardır.

Ünlü arkeolog ve İbranice alanında uzman Abraham Firkoviç, bu bin yıllık mezarların yaşını araştırmış ve bunlardan birinde MS 6. yılı tespit etmiştir. Burada ayrıca iki kez (1878 ve 1881'de) Petersburg Üniversitesi profesörü D. A. Hvolson tarafından kazı yapılmış ve MS 240, 289, 330 yıllarına ait çok eski taşlar ortaya çıkarılmıştır⁴⁹. Tüm bunlar Tavrida yarımadasındaki Karay yerleşimlerinin en derin antikliğinin reddedilemez kanıtı olarak hizmet eder. Çok eski zamanlardan beri Karaylar, İyosafat vadisini ulusal bir tapınak olarak onurlandırmışlar ve her biri atalarının yattığı yere gömülmek istemektedirler. Bazen yurtdışında ve Rusya'nın uzak yerlerinde ölen Karaylar bile gömülmek üzere buraya getirilirdi. Herhangi bir nedenle ölüyü İyosafat vadisine gömmek için getirmek zor olursa, ölenin akrabaları bu vadiye ölenin anısına üzerinde yazıt bulunan özel şekilli bir taş dikerlerdi. Karaylar'ın atalarının hayat yolculuğunu tamamladıktan sonra sonsuz huzur bulduğu kabilelerinin mezarı olan bu vadiye bağlılığı o kadar büyüktür.

Şimdi Çufut-Kale'nin nihai yıkımına izin verilmeyeceğine dair bir umut var. Karaylar kale duvarlarını restore ediyor ve bazı eski evleri yeniliyorlar. Bu arada büyük bir halk evi inşa ediliyor, merhum A. S. Firkoviç'in evinin yanında yer alıyor, burada tam on yıl önce (4 Mayıs 1886) yarımadanın çeşitli yerlerinden toplanan çok sayıda Karay toplumu, saygın kişileri kabul etme şerefine nail olmuştu. Majesteleri İmparator III. Aleksandr, Dul İmparatoriçe Mariya Feodorovna, Veliht Çareviç, şu anda güven içinde hüküm süren kutsanmış İmparator II. Nikolay, Büyük Düşes Yelizaveta Feodorovna ve Büyük Knezler Aleksey, Sergiy ve Pavel Aleksandroviç, maiyetleri ve ileri gelenleri eşliğinde Bahçesaray'dan buraya geldiler.

Çufut-Kale'deki tüm turistik yerleri inceledikten sonra Karay tapınağını ziyaret eden değerli gezginler, burada Tavriya hahamı tarafından imparator hazretlerinin ve tüm hükümdarlık hanedanının sağlığı için bir dua ayini gerçekleştirdiler. Ayinin sonunda haham S. M. Panpulov İmparatora şu şekilde hitap etti.

Majesteleri!

⁴⁸ Ünlü gezgin Pallas onları böyle adlandırdı.

⁴⁹ Засл. проф. Д. А. Хвольсон, Сборник, содержащий надгробные надписи из Крыма... Спб., 1884 г., стр. 269 / (Prof. D. A. Khvolson, Kırım'dan Mezar Yazıtlarını İçeren Derleme...) Spb., 1884, s. 269.

Tanrı'nın adıyla gelen kutsanmıştır!

Tanrı'nın yarattığı bu büyük sevinçli gün, majesteleri ve sevgili yüce ailenizin Karayların eski yuvasını, antik mabedini, taş üstünde taş bırakılmayan harabe şehrini ziyaret ederek onu mutlu ettiğinde, tüm Karay halkının hafızasına silinmez bir şekilde kazınacaktır. Bu harabelerin ortasında majestelerine, sayıca çok az olan Karay halkının kutsal şahsınıza ve yüce evinize olan sınırsız sevgisinin ne kadar güçlü olduğunu, Rus tahtına olan sadakatlerinin, büyük ve bilge büyükkannenizin onları yüzyıllardır süren Tatar boyunduruğundan kurtardığı zamandan beri olduğu gibi şimdi de sarsılmaz olduğunu duyurmak gibi olağanüstü bir ayrıcalığa sahip olmak bana düştü. Bu kalıntılar halkımızın geçmişteki acı kaderinin anıtlarıdır ve aynı zamanda sessiz suskunluğuyla Rus hükümdarlarının asası altında sahip olduğumuz barış, mutluluk ve refaha tanıklık etmektedirler. Dedelerimizin bu kayanın üzerinde yırtıcılardan ve zalimlerden sığındığı o zor zamanların geçtiğine tanıklık etmektedirler. Majesteleri! Rus Çarı, bu bizim kayamız, bu bizim kalemiz! Devlet onu sonsuza dek zapt edilemez ve sarsılmaz kılsın! Âmin!

S. M. Şapşal

Hacı Seraya Han Şapşal (1873-1961)⁵⁰

Seraya Markoviç Şapşal, "Tüm atalarım eski Karay kalesinde doğdu, yaşadı ve öldü" diye yazmıştı. Büyükbabasının 18 çocuğu vardı. Onların en büyüğü 1846'da kaleden (Karayların yukarıda anlatılan ata yuvası-Kırk-Yer-Kale Çufut-Kale) Bahçesaray'a inmişti. Burada 8 (20) Mayıs 1873'te ailesinde geleceğin seçkin bilim adamı-oryantalist, tarihçi, filolog, diplomat, Karayların son seçilmiş başkanı haham, halkının şanlı oğlu Seraya doğdu.

S. Şapşal'nın babası bahçivandı. Çok çocuklu ataerkil Karay ailesi Bahçesaray civarındaki küçük bir arazide geçimini sağlıyordu. Akbike Şapşal erken yaşta vefat etti ve en küçük oğlu Seraya annesiz büyüdü. Sekiz yaşından itibaren ilk Karay okuluna gitti ve 11 yaşında ağabeyinin yanına St. Petersburg'a gönderildi. Seraya neredeyse hiç Rusça bilmiyordu ve başkentin yabancı ortamında kendini rahatsız hissediyordu. Kaderinde ağabeyinin arkadaşları ve ardından çocuğun yeteneklerini takdir eden öğretmenlerinin etkileri olmuştu. Seraya önce Ohtinskaya zanaat okuluna gitti ve 1886'da jimnazyuma girdi. Tüm tatillerini Kırım'da geçirdi. Halkın geleneklerine, dinine ve tarihine büyük ilgi duyuyordu. Etrafındakiler onun bir din adamı olarak kariyer yapacağını tahmin ediyordu. Ancak arzusu onu 1894 yılında Petersburg Üniversitesi'ne götürdü. S. Şapşal 1899'da Doğu Bilimleri Fakültesi'nden Arapça-Farsça-Türkçeyi iyi derecede bilerek mezun oldu ve profesörlüğe hazırlanmak için Türk-Tatar edebiyatı kürsüsüne alındı.

1900 yılında İran hükümeti Rusya'dan Veliht Prens'in öğretmenliği ve eğitimliği için uygun bir aday önermesini istedi. S. Şapşal önerildi. Kısa süre sonra İran'a gitti ve girdiği sınavlar sonucunda bu onurlu görevi başarıyla aldı.

Veliht Prens'in tahta çıkmasının ardından S. Şapşal, Şah'ın sarayına danışman olarak davet edildi. Büyük bir otoriteye sahip oldu ve her zaman insanlık ilkelerine bağlı kalarak ve tehlikeli durumlarda bile onları savunarak ülkenin yaşamında aktif bir rol aldı. S. Şapşal, öğrencilere uygulanan acımasız bedensel cezaların kaldırılması konusunda ısrar etti, halk tarafından

⁵⁰ Kitapta bu bölüm, Yuriy Polkanov ve S. M. Kalf-Kalif tarafından yazılmıştır.

özellikle itibar gören eski caminin restorasyonunu sağladı vb. S. Şapşal'a Emir Subayı rütbesi ve görevi ile Han unvanı verildi.

1908 yılında Rusya'ya döndü ve öğretim, bilim ve diplomasi alanındaki aktif çalışmalarına devam etti.

Karay dini ve gelenekleri ruhuyla yetişen S. Şapşal halkını, tarihini, dilini ve kültürünü çok iyi tanıyordu ve bilimsel faaliyetlerinde Karay çalışmalarına özel önem veriyordu. Onun yüksek ahlaki niteliklerinin din, gelenek ve otorite konusundaki derin bilgisinin tanınması, 1915'te Karayların ruhani ve laik lideri Tavriya Hahamı olarak bir rekabet yoluyla seçilmesiyle olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaş'ın zor yıllarında S. Şapşal, Evpatoriya'da (Kezlev'de) Karay tarihi ve etnografya müzesi ile "Karai-Bitikliği" Ulusal Kütüphanesini kurdu, yaşlı Karay kadınları için bir sığınma evi açtı, "Karay Ruhani Kurulu Haberleri"ni yayımladı.

Kırım'daki İç Savaş sırasında S. Şapşal hem Kızıl hem de Beyaz Terörü açıkça kınadı. Mucizevi bir şekilde kurşuna dizilmekten kurtulduktan sonra vatanını terk etmek zorunda kaldı ve gizlice Türkiye'ye yerleşti. İstanbul'da günlük ekmeğini kazanmak için çok çalıştı, bununla birlikte bilimsel araştırmalar yaptı, önde gelen bilim adamları, devlet adamları, din adamları temsilcileri ile iletişim kurdu, konferanslar verdi, "Kırım Karay Türkleri" (1928, Türkçe) kitabını ve diğer eserlerini yayımladı.

1928 yılında Polonya-Litvanya Karayları S. Şapşal'ı haham olarak seçti. Şapşal Vilnius'a taşındı ve burada üniversitede Türk dili bölümü profesörlüğü görevini üstlendi. Değişik zamanlarda Krakow, Varşova ve Lvov üniversitelerinde dersler verdi. Vilnius'ta Karay tarihi, edebiyatı ve dilini sevenlerden oluşan bir dernek kurdu, Karay Etnografya Müzesi'ni oluşturdu ve daha sonra devlete devretti.

İkinci Dünya Savaşı sırasında S. Şapşal, zulüm görenleri cesurca savunup kurtarmıştı. Müze hazinelerini koruyup, değerli pek çok edebiyat eserlerini yağmadan kurtarmıştı.

S. Şapşal sürekli olarak anavatanı ile temas hâlindeydi, defalarca Kırım'a geldi, insanlarla iletişim kurdu, Karay tapınaklarında ibadet etti.

Seraya Şapşal, 18 Kasım 1961'de vefat etti ve Vilnius'ta defnedildi. Şark el yazmaları, nadir paralar, Müslüman ikonları ve diğer değerli malzemelerden oluşan eşsiz koleksiyonlarını devlete miras bıraktı. Bunların bir kısmı Ermitaj Müzesi'nde yer almaktadır.

S. Şapşal yüzden fazla bilimsel çalışmanın yazarıdır. Bunlar; "Karaylar", "Kırım Hanlarının Yarlık ve Hüccetleri", "Adam Mickiewicz Karayları Ziyaret Ediyor", "Tarhan Yarlıkları Meselesine Dair" ve diğerleridir. S. Şapşal, akademik Karayca-Rusça-Lehçe sözlüğünün baş yazarıdır. Eserleri arasında "Kırım'ın En Eski Nüfusu", "Karayların Etnogenezi Üzerine", "Hazarlar ve Dilleri", "Hunların Dili Üzerine" vb. bulunmaktadır. Eserleri Rusça, Türkçe ve Lehçe olarak yayımlanmıştır.

S. Şapşal birçok bilimsel forumun yöneticisi ve katılımcısı olmuştur. Çeşitli bilimsel dernek ve kuruluşlarda aktif olarak yer almıştır. Aşağıdaki liste bunu kanıtlamaktadır, ancak bu liste tam değildir: Petersburg Rus Oryantalistler Derneği Orta Doğu Bölümü Başkanı, "Şark Derlemeleri" editörü, Doğu Araştırmaları, Coğrafya, Arkeoloji Dernekleri, Tavrida Akademik Arşiv

Komisyonu tam üyesi, Polonya Oryantalistler Derneği Başkan Yardımcısı, Polonya ve Krakow Bilimler Akademileri üyesi...

S. Şapşal uzun süre İran'da, Türkiye'de kaldı, Arap ve diğer ülkeleri ziyaret etti, çeşitli bilgi dallarında geniş bilgi sahibiydi. Doğu ve Avrupa dillerini çok iyi biliyordu. Karay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve diğer Türk soylu halkların dillerini, Arapça, İbranice, Farsça vb.

S. Şapşal sadece seçkin bir bilim adamı ve Doğu uzmanı değil de aynı zamanda nazik ve sevimli bir insan ve ilgi çekici bir sohbet arkadaşıydı, birçok ülkenin önde gelen din adamları ve devlet adamlarıyla dostane ilişkileri vardı. Mesela; Rusya İmparatorluğu'nun çarı II. Nikolay ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile Kırım Müslümanlarının başkanı Adil Murza Karaşayskiy ile Rusya'daki Ortodoksluk, Polonya'daki Katoliklik hiyerarşileri ile Ermenistan Katolikosu ile vb. iyi kişisel ilişkileri vardı.

Asil ve cesur bir adam olan S. Şapşal, her zaman adalet için ayağa kalkmış, mazlumları her daim savunmuş ve milliyet ya da din ayrımı gözetmeksizin, bazen hayatı pahasına da olsa mazlumları korumuştur. Kritik durumlarda dayanıklılığı, becerikliliği ve manevi gücü ona yardımcı olmuştur. Olaylarla dolu hayatından efsanevi kesitler, Karay ailelerindeki çocuklara hâlâ anlatılmaktadır.

S. Şapşal'ın Rusya, İran ve Polonya'ya yaptığı hizmetler bu ülkelerin yüksek ödülleriyle onurlandırılmıştır. Memleketi Bahçesaray'da sokaklardan birine onun adı verilmiştir. Kırım Karayları, halklarının başkanı ve manevi lideri Hacı Seraya Han Şapşal'ın aydın hatırasını korumaktadır.

Din ("Kırım, Litvanya ve Polonya'daki Karay Türklerinin Tarihi" Çalışmasından Alıntılar)⁵¹

Alman bilimine derin bir saygı duyan ve kendisi de bu bilimle yetişmiş olan Fransız bilim adamı Ernest Repan bir keresinde halkını şöyle tanımlamıştır: Fransızlar dil olarak Romalı, medeniyet olarak Yunanlı ve din olarak Yahudidir. Mevcut tek tanrılı dinlere ayrı ayrı bu şekilde yaklaşırsak, tüm Hristiyan mezheplerinin ve her türlü İslami inancın, ilahi kökenini kabul ederek Eski Ahit'e dayandıkları için onların Yahudi dinî mezheplerinden başka bir şey olmadığına şüphe yoktur. Elbette, Eski Ahit'i öğretinin temeli olarak kabul eden Karay inancına bu açıdan bakmak için hiçbir neden yoktur. Burada Karay inancını ayırt eden tüm özellikleri belirtmeye ve Karay öğretisinin doktrinlerini Yahudilerinkiyle karşılaştırarak sunmaya gerek yoktur. İki din arasındaki mevcut boşluk hiçbir zaman hiçbir yerde doldurulamaz ve hiçbir zaman yerine getirilemez.

Karaylık ve Yahudilik arasındaki fark aynı Hristiyanlık ve Yahudilik arasındaki fark gibidir. Karaylık ve Hristiyanlık için Yahudilerin öğretisiyle ortak olan Tevrat ve Peygamberlerin kitaplarıdır ve hem Hristiyanlar hem de Karaylar, kendileri için çok önemli olan Yahudi öğretisinin diğer yarısını, yani Talmud'u tanımazlar.

Yahudiler, eskiden beri Karayları Yahudiliğe yabancı olan Hristiyanlık ve İslam doktrinleriyle birlikte ortak bir grupta birleştirmişlerdir. Neden bazı insanlar Karay inancını Yahudi inancından bu kadar az ayırt etmekte, hatta ayırmamaktadır? Görünüşe göre sadece Karayların

⁵¹ Kitapta bu bölüm, Yuriy Polkanov tarafından yazılmıştır.

cumartesi gününü kutlamalarının dışı vuran işaretinden dolayıdır. Karay öğretisinin özünü bilmeyenler, bu tamamen dışsal işareti iki inancın yakınlığının kanıtı olarak kabul ederler. Sonuçta, Adventist Hristiyanlar ve İstanbul'daki küçük bir Ortodoks Rum topluluğu da cumartesi kutluyor ve bu onların Hristiyan Kilisesi'nin sadık evlatları olmalarını engellemiyor.

Peki, Karayların öğretisi nedir? Petersburg İlahiyat Akademisi'nden Profesör I. G. Troitskiy'in Moskova Metropoliti Filaret'in otoritesine atıfta bulunarak teyit ettiği üzere, Karaylığın temelini atanlar İsa Mesih'in dünyevi yaşamı sırasında Filistin'de yaşamıştır.

Karaylar, Hristiyanlığın daha sonra havariler dönemindeki gibi kaldığı Filistin topraklarında değil de Avrupa topraklarında, Roma ve Bizans'ta evrim geçirdiğine inanırlar ve bu nedenle Karay inancı şimdi Hristiyanlığı orijinal hâliyle, yani sözlü yasa denilen Talmud'un kaynaklandığı Ferisilere karşı kararlılıkla savaşılan kurucusunun yaşamındaki hâliyle temsil etmektedir. Kurtarıcı, sözlü yasanın Musa'nın Yasası'nı sadece gölgede bırakmakla kalmadığını, hatta bazen onu doğrudan yok ettiğini kabul etmiştir. Karaylar, "Sana buyurduğuma ne bir şey ekleyeceksin, ne de ondan bir şey çıkaracaksın; sana buyurduğum Tanrının Rabbin buyruklarını tutacaksın" (Tesniye, IV, 2) diyen Beş Kitab'ın temelini dayanır. Karaylar, Hz. İsa'yı tanıırken, onun şu sözlerini akıllarında tutarlar: "Yasa'yı ya da Peygamberleri çiğnemeye geldiğimi sanmayın; ben onları çiğnemeye değil, yerine getirmeye geldim. Çünkü size doğrusunu söyleyeyim, gökler ve yer ortadan kalkmadıkça, her şey yerine gelmedikçe Yasa'dan tek bir nota ya da satır kaybolmayacaktır" (Matta, V, 17-18).

Böylece Karaylar, Mesih'in peygamberlik misyonunu ve Talmudistleri gerçek dinden dönenler olarak kabul ederek, onlarla herhangi bir dinî birlikteliğe girmeyi yasak sayar ve onlarla evlilik birlikteliklerine hiçbir şekilde izin vermezler. Talmudistlerin de onlara karşı aynı ve belki de daha uzlaşmaz bir tutum içinde olduklarını söylemeye gerek yoktur. Burada Karay versiyonunda öğretileri hakkında aktardığımız her şey, Hristiyan teologlar ve özellikle de Karayların dinî yaşamını diğerlerinden daha yakından gözlemleme fırsatına sahip olan Ortodoks hiyerarşiler tarafından aşağı yukarı doğrulanmaktadır. Bu nedenle, onları yakından tanıyan Hristiyan mezhebinin din adamlarının söylediklerine kulak verelim.

Ortodoks din adamlarına gelince, mesela; Karay yerleşiminin ana merkezi olan Kırım'da bulunan piskoposluğun eski başkanı merhum Başpiskopos Hermogenes, Karayların öğretileri hakkında şunları söylemiştir: "Onlar, İsa Mesih'i masum bir şekilde acı çeken Büyük Peygamber ve Ermiş Kişi olarak kabul ederler".

Sürgündeki Ortodoks Kilisesi azizleri Metropolit Evlogiy ve Serafim de Karaylar hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirdiler. Bunlardan ilki şunu söyler: "Ortodoks Kilisesi, Karay inancını her zaman tamamen bağımsız kabul etmiş ve onu Yahudilerin dinine karıştırmamıştır. Karay dini, tüm tek tanrılı dinler (Müslümanlık gibi) tarafından kabul edilen On Emir ile Eski Ahit'i tanıır. Karay öğretisi, İsa Mesih ve Muhammed'i Büyük Peygamberler olarak tanıır ve Yahudi dininin temeli ve esası olan Talmud'u reddeder. Metropolit Serafim bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Rus Ortodoks Kilisesi'ne göre Karay inancı tamamen bağımsız bir din olarak kabul edilmektedir. Rus hükümeti birçok yasal düzenlemeyle Karay dininin tam bağımsızlığını teyit etmiş ve Karaylara herhangi bir kısıtlama olmaksızın tam medeni haklar tanımıştır."

Karay öğretisinin nihayet bağımsız dogmaları, kilise gelenekleri, yıllık bayramları belirlemek için özel bir takvimi ve kendi ruhani hiyerarşisi olan özel bir din hâline gelmesinin üzerinden 1200 yıldan fazla zaman geçmiştir. Bu nedenle, binlerce yıllık bağımsız bir dini,

"mezhep" olarak adlandırmak garip olacaktır. Bu din, kuruluşundan bu yana farklı etnik çevrelere nüfuz etmiştir. Günümüz Karaylarının ana kitleleri, ileride göreceğimiz gibi kabile olarak Türklendir, bir zamanlar bugünkü Rusya'nın güneyinde egemen olan Hazarların ve Polovetslerin (Kıpçakların) torunlarıdır. Bu Karaylar ayinlerini, XIII. yüzyılda Katolik misyonerler tarafından derlenen ve İncil'den parçalar, dualar ve diğer metinleri içeren Kuman dilinin günümüze ulaşan tek anıtı "Codex Cumanicus"a çok yakın olan eski Türk dilinde gerçekleştirebilirler. Kilise ayinlerinde ve evde kullanılan Karay İncili de aynı dile çevrilmiştir.

Karaylık ve Hristiyanlık arasındaki bağlantıdan daha önce bahsetmiştik. Karailik'in İslam'la ilişkisine gelince Muhammed'i Arapları putperestlikten uzaklaştırmak için gönderilen Tanrı'nın Peygamberi olarak tanımanın yanı sıra Anan ben David zamanındaki (8. yüzyıl) Karaylar, Hanefi doktrininin kurucusu İmam Ebu Hanife'nin teolojik okulunun özel ve güçlü etkisi altındaydılar. Bilindiği gibi İmam Ebu Hanife, doktrinine analogi ilkesini katmıştır. Karaylar, kategorik bir işaretin bulunmadığı şu ya da bu din meselesinin belirlenmesinde bu ilkeyi yaygın olarak kullanırlar. Bilindiği gibi, Tevrat'ta amcanın yeğeniyle evlenmesinin yasak olduğuna dair kesin bir işaret yoktur ve bu nedenle Yahudiler, Karayların kıyas temelinde kesinlikle yasakladığı bu tür evlilikleri sıklıkla yaparlar. Müslüman prensibinin Eski Ahit Kutsal Kitabı'na bu şekilde geniş bir şekilde uygulanması, Karayların dini ile Yahudilerin dini arasında büyük bir uçuruma yol açmaktadır.

Buradaki görevimiz sadece Karaizmin kısa bir tanımını yapmaktır. Bu kısa incelemeyi bitirdikten sonra başladığımız yere dönebiliriz. Eğer dünyaca ünlü Profesör Ernst Renan "Fransızlar dinleri gereği Yahudi'dir" diyorsa, o zaman analogi yoluyla tüm Hristiyanların ve Müslümanların Yahudi mezheplerinden başka bir şey olmadığını kabul etmeliyiz. Elbette böyle bir durumda Karayların da bu genel din tanımına istisna teşkil etmeleri için hiçbir neden yoktur.

Bir kabile ya da ulus arasında ortaya çıkan bir dinin eninde sonunda diğer kabilelere nüfuz ettiği, çoğu zaman sadece akraba değil, aynı zamanda yabancı, hatta farklı bir ırka ait olan halklar arasında da yayıldığı iyi bilinmektedir. Havarilere göre, Mesih'in öğretilerine ilk olarak elbette Kudüs'ten ve genel olarak Filistin'den gelen yerel Yahudiler katıldı. Daha sonra Hristiyanlık önce komşu ülkeler Mısır ve Suriye'de yayılmaya başlamış, ardından Roma'ya, Bizans'a ve tüm Avrupa'ya nüfuz etmiş ve nihayetinde dünyanın beş bölgesinde farklı kabileler, halklar ve ırklar arasında güçlenmiştir. Aynı olgu, Hristiyanlık gibi Semitler (Araplar) arasında ortaya çıkan ve daha sonra Asya, Afrika ve Avrupa'nın çeşitli halklarına nüfuz eden Muhammed'in öğretisi için de geçerlidir. Anan'ın öğretisi bir istisna değildi, onlarla karşılaştırıldığında çok mütevazı bir boyutta olmasına rağmen, yine de yerli nüfusun yanı sıra Yunanlılar, Türkler ve Slavlar arasında da takipçiler buldu. (*Editörün notu: Karaizm'den bahsedilmektedir. Dinî geleneğin koruyucusu ve olağanüstü bir organizatör olan Anan, 8. yüzyılda Eski Ahit'in takipçilerini bir araya getirmiş, Karay doktrininin temelini oluşturan ve hâlâ geçerli olan bir dizi hüküm derlemiştir).

Bu nedenle Kırım Karaylarını sırf inançları İsrail kökenli olduğu için Yahudi olarak sınıflandırmayı kabul etmek garip görünüyor. Sonuçta, benzetme yoluyla tüm Hristiyanları Yahudi olarak (elbette E. Renan'ın söylediği anlamda değil) ve tüm Müslümanları da Arap olarak kabul etmemiz gerekir.

Bu meseleyi ele almak için, bilimsel veriler temelinde Karayların tarihine ve etnografyasına dönelim. Öncelikle, Karaylar arasında eski pagan inançlarının kalıntılarının korunduğuna dair az bilinen gerçekler üzerinde duralım. Elbette Karay din adamlarının, dindaşlarının dünya görüşünü tamamen dönüştürmek için zamanları vardı. Etnograflar için çok değerli olan eski paganizm ve antik çağ kalıntıları, Karaylar arasında artık neredeyse yok olmuş gibi görünmektedir. Ancak yine de eski mitolojinin yankılarına sahip olduklarını belirtmek gerekir. İyilik ve kötülüğü temsil eden iki tanrının anısı vardır. Ulug-Ata (Büyük Baba), insanlara barış, dinlenme, yağmur, hasat ve tüm refahı getiren iyi bir tanrıdır.

Aksine, Kargal-Ata (Lanetçi-Baba) tanrısı kötüdür, felaketler ve talihsizlikler getirir: salgın hastalık, kuraklık, ürün kıtlığı vb. İlk tanrının adı, Karay halk takviminde ayların eski Türk isimleriyle birlikte Uluğ-Ata Sanavı (Büyük Babanın Sayımı) olarak anılır. Karaylar yakın zamana kadar, Balta-Tiymez (Balta Değmez) veya İyosafat Vadisi olarak adlandırılan Kale yakınlarındaki en eski mezarlıkta yetişen kutsal meşe inancını da korumuşlardır. Yakın zamana kadar (XIX. yüzyılın sonu) Karay din adamları kuraklık sırasında halkın önderi olarak bu meşelere gider, ellerinde zengin bir çerçeve içinde Tevrat'ı tutarak yağmur duasına çıkarlardı. Halk geleneğine direnemeyen bu resmî din, bizi Kırım'daki Kiril ve Metodiy zamanlarına ya da Çuvaş ülkesine, yani bir zamanlar Hazar Kağanlığı topraklarının uzandığı İdil kıyılarına götüren bu tamamen pagan inanç ve ritüellerden kurtaramadı.

KAYNAKÇA

ALEKSEEV, V. (1971). "Kraniyolojik Veriler Işığında Doğu Avrupa Türk Halklarının Kökeni Üzerine". *Orta Volga Bölgesinin Türkçe Konuşan Halklarının Etnogeneziyle İlgili Sorular* kitabında, Kazan, s. 232-255.

ALEKSEEV, V. (1972). *Ataların Arayışı İçinde. Antropoloji ve Tarih*. M.: Sovyet Rusya.

BASKAKOV, N. - TİNFOVİÇ M. (1973). Sergey Markovich Şapşal (doğumunun 100. yıldönümünde), *Sovyet Türkoloji'si*, Sayı 3, s. 119-121.

FİRKOVİÇ, A. (1890). *Rus Tebaası Karayların Hakları ve Statülerine İlişkin Rus İmparatorluğu'nun Eski Sözleşmeleri ve Yasalarından Oluşan Bir Derleme*, St. Petersburg, 3. Baskı.

FİRKOVİÇ, M. (1907). *Günümüzde "Çufut-Kale" Olarak Adlandırılan Antik Karay Kasabası Kale*, Vilna.

İncil.

Karay-Rusça-Lehçe Sözlük (1974). Ed. Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Ananiy Zayonkovskiy, Seraya Markoviç Şapşal. M.: Rus dili.

Karaylar. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, 2. yayın, 1953, Cilt: 20; 3. yayın, 1974, Cilt 11.

Karaylar (1988). "Dünya Halkları". *Tarihsel ve Etnografik Referans*, M.: Sov. Ansiklopedi.

KOBETSKAYTE, G. (1990). "Karaylar: Olmak ve Kalmak". *Vilnius*, 4, s. 103-112.

"Kırım Karayları kimlerdir? Çok Uluslu Kırım", *Sorular ve Cevaplar*, (1988). Cilt. 1. Simferopol: Tavria, s. 39-42.

KUŞUL, S. (1990). "20-30'lu yıllarda Karayların Toplumsal Hayatı", Kırım ASSR (1921-1945). *Sorular ve Cevaplar*, Vıp. 3. Simferopol: Tavria, s. 193-198.

Karayi. (1987). Pieniezno.

"Karayların ve Kırımçakların Kültürel Mirasını Korumaya ve Canlandırmaya Yönelik Tedbirler Hakkında", *Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı*, 21.01.92 tarih ve 5 No'lu.

SAPSAL, S. (1928). *Kırım Karai Türkleri*, İstanbul.

SZYSMAN, S. (1980). *Le karaisme*, Lausanne.

SZYSMAN, S. (1989). *Les Karaites d'Europe*, Uppsala.

ZAJĄCZKOWSKI, A. (1961). *Karays in Poland*, Warszawa.

EXTENDED ABSTRACT

The Karai sect of Judaism that emerged in the Middle Ages, derived from the Aramaic-Branian word "kara- (K-R-A)" meaning "those who read the holy scriptures", eventually became the name of a Turkic tribe. Thus, this ethnic group owed its national equality to the "common ethnogenesis of religion and language". This united the Turkic people/tribe, ensured the preservation of national unity within it, and at the same time turned the name of the religion into an ethnonym.

What distinguishes this Turkic tribe from Talmudic rabbins is its acceptance of the Tanakh (~Torah (Torah), Nevi'im (Prophets), Ketuvim (Books)) and its opposition to the authority of Talmudic Hebrew literature, which Rabbinic Judaism considers the oral Torah and explanation of the written tradition. Although on some issues the Turkic Karaites have similarities with mainstream Judaism, it is evident that in many matters affecting daily life they hold different religious views and practices. Because, as in other Turkish communities, traditional Turkish religious beliefs and practices have been preserved among the Karaites.

Local and foreign researchers from the past to the present have conducted and continue to conduct many studies on the ethnic identity, history, religion and language of the Turkish Karaites. One of the first to draw attention to the fact that the Karaites are of Turkic-Khazar origin was undoubtedly Hadji Seraya Khan Szapszal (~Seraya Szapszal) (1873-1961), the fourth Ghazzan of the Crimean Karaites. Szapszal, after his election as the ghazzan of the Karaites-Türks in 1915, subjugated the Karaites of Turkic origin. Shapshal was an expert in Turkic dialects, archaeology, numismatics, history, folklore and Karaite literature. He wrote about one hundred works in Russian, Polish and dialects of the Kipchak group of Turkic languages. He collected a unique collection of Karaite documents and art objects.

In 1896, while still a student at the Oriental Faculty of St. Petersburg University, Shapshal wrote a 30-page research brochure entitled "Karaites and Chufut-Kale in the Crimea". In this work Shapshal tried to prove that Karaites are of Turkic-Caspian origin and to spread this idea to the whole world.

This brochure was found by us in the Crimean library "Republican Crimean Tatar Library named after I. Gasprinsky". The introductory (introductory word) part of the work was written by the Crimean Karaite Y. A. Polkonov.

In the first part of this work, which consists of two main parts, the first 11 pages deal with the topics "Appearance of Karaites in Crimea, their origin, first settlements, religion of Karaites, difference of Karaites' religion from other Jewish movements, i.e. Rabbanists/Talmudists, spiritualists, about tribal origin of Karaites" and point by point list facts about ethnographic peculiarities of Karaites.

The second part/last 17 pages deal respectively with: "The settlement of Chufut-Kale, sights around the fortress, fortress walls, gates, temples, shrines, mausoleum, underground dungeon, "kiyiklik", the house of Viniamin Aga, Occupation and life of the Karaites in Chufut-Kale before the annexation of Crimea to the Russian Empire, the fate of Cufut-Kale since 1783, list of tsarist officials who visited Cufut-Kale, the old Karaites' cemetery in the Iyosafat valley, its restoration, the text of Gazzan's speech to Tsar Alexander III. The text of the speech presented by Gazzan to Tsar Alexander III" .

In short, this short and important work of Shapshal initiated research on the history, ethnology, culture, Chufut-Kale and religion of the Karaites. In subsequent research it became clear that the Karaites adopted a unique understanding of religion within Judaism and the Karaite faith, which accepted the Torah as the holy book and rejected the Talmud, and in this respect they differed from the Talmudic Rabbanists. As can be seen, the Karaites Turks have a special place in Judaism with their belief in the Torah, the Jewish holy book, and the prophet Moses, as well as in the history of Turkish religion and culture with their Turkish origin.